KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Mira Nábělková, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Anna Rýzková, Ján Sabol, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 25 — 1991 — ČÍSLO 3

OBSAH

HORECKÝ, J.: Stratégia a rétorika novinárskeho rozhovoru 65
PISÁRČIKOVÁ, M.: Synonymia slovies s predponou *u-* . . . 71
MASÁR, I.: Z nášho redakčného archívu 76
Z listov komisii pre nápravu krívd pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV 82

Rozličnosti

Význam prídavných mien *úradný a verejný*. J. Kačala . . 85
Ešte o slove *účastina*. J. Horecký 86
Konsenzus. M. Považaj . . 87
Slová *ruženec* a *pátričky*. J. Pavlovič 88

Správy a posudky

Jazyková kultúra v katolíckej liturgii. I. Masár 91

Spytovali ste sa

Písanie bodky a ďalších interpunkčných znamienok za textami pod obrázkami. J. Kačala 94
O slovese *preraňajkovať sa*. J. Horecký 95
Nemecko-nemecký. J. Pavlovič 96
Patová situácia. K. Hegerová 96

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA - ROČNÍK 25 - 1991 - ČÍSLO 3

Stratégia a rétorika novinárskeho rozhovoru

JÁN HORECKÝ

Teória rečovej činnosti, ale aj teória rečových aktov už dávnejšie vyvolala záujem jazykovedcov o skúmanie živých, hovorených jazykových prejavov, a to najmä preto, že pri nich možno najlepšie skúmať jazykovú komunikáciu komplexne, teda popri jazykových zložkách aj zložky poprijazykové a nejazykové. Najväčšej pozornosti sa teší skúmanie dialógu, teda takej komunikácie, pri ktorej sa predpokladá vzájomná spolupráca hovoriaceho a počúvajúceho. (Podrobný obraz skúmanej problematiky možno nájsť v práci O. Müllerovej *Komunikační složky výstavby dialogického textu.* Praha 1979).

Ale aj v rámci klasickej štylistiky sa dochádza k záveru, že treba skúmať interakciu komunikačných partnerov (a predovšetkým v podobe písaného textu). Pre takýto záver je príznačný fakt, že napr. J. Mistrík (1985) ku klasickým štyrom slohovým útvarom a slohovým postupom (informácia, rozprávanie, úvaha a výklad, resp. informačný, rozprávací, úvahový a výkladový postup pripája ako piaty aj dialóg ako útvar a dialogický postup.

Pokrok predstavuje v tomto smere aj teória textu, ktorá skúma a analyzuje rozsiahlejšie celky jazykovej komunikácie. V duchu tejto teórie možno text chápať ako kombináciu, sled výpovedných aktov, t. j. ustálených spôsobov, ako sa vyjadruje napr. otázka, rozkaz, udalosť, opis a pod.

Mistríkovo riešenie však práve vyvoláva potrebu rozlíšiť dialóg ako slohový útvar vôbec a dialogický postup (podľa O. Müllerovej dialogický komunikát) od konkrétneho žánru v publicistike. Tento žáner tu označujeme ako *rozhovor* a chápeme ho ako hotový útvar, ako istý text. Novinársky rozhovor je charakterizovaný najmä tým, že ide o jazykovú komunikáciu medzi dvoma partnermi, zriedkavejšie aj medzi viacerými. Ďalší žáner dialogického typu, pri ktorom sa zúčastňuje viacero partnerov a ktorý si preto vyžaduje aj istý

typ moderátora, označujeme ako besedu. Z obsahovej stránky, prirodzene, niet presnej hranice medzi rozhovorom a besedou.

Ak používame pomenovanie *novinársky rozhovor,* chceme tým naznačiť, že ide o rozhovor určený pre masové médiá, pričom možno ešte upozorniť na špecifické vlastnosti rozhovoru určeného pre tlač, rozhlas a televíziu.

Novinársky rozhovor má za cieľ získať a publikovať, predložiť verejnosti istú informáciu, ktorú môže podať opytovaná osoba (porov. aj J. Mistrík 1985, s. 366).

Pretože zmyslom novinárskeho rozhovoru je získať informáciu, treba predpokladať, že najväčšiu aktivitu prejavuje opytovateľ. Tento účastník komunikácie musí zvoliť istú stratégiu, istý metodicky overený postup, ako informáciu získať a ako ju do potrebnej miery objasňovať a rozvíjať. Prvým krokom pri vypracúvaní stratégie je, prirodzene, vymedzenie témy rozhovoru. Téma sa spravidla naznačuje už v titulku publikovaného rozhovoru. Napr. *Kuba je pre nás stále zaujímavá* (Národná obroda, 23.10.90). – *Obchod potrebuje dirigenta* (Národná obroda, 5.10.90) – *Krach stalinského modelu, nie socializmu* (Pravda, 21.10.90). – Ak sú takéto titulky formulované obrazne, ako vidieť na našich príkladoch treba ich upresniť, zvecniť v nadtitulku alebo podtitulku. V našich príkladoch sú tu nadtitulky *Názory designovaného veľvyslanca ČSFR v Havane.* – *Disharmónia ponuky a dopytu.* Titulok *Zodpovednosť pred dejinami* má nadtitulok *Kto a prečo pozýval.* Je zrejmé, že sa vyžaduje tému spresniť v nadtitulkoch či podtitulkoch vtedy, keď hlavný titulok má funkciu pútača (J. Horecký, 1961).

Ak téma vyplýva jednoznačne zo situácie, nemusí sa osobitne zdôrazňovať. Situácia môže byť určená napr. menom a funckiou opytovanej osoby. Napr. *Horúca linka s predsedom FC Zbrojovka Brno a asistentom trénera Rostislavom Václavíčkom* (Nár. obroda, 23.10.90) – *Dovolíte na minútku, Tomáš Bernády, brankár Tatrana Agro Prešov?* (Nár. obroda, 23.10.90) Treba ešte dodať, že ako titulok sa používa už samo označenie rubriky *(Horúca linka – Dovolíte na minútku).*

Výber konkrétnych otázok, prirodzene, súvisí s témou. V strategickom pláne na rozhovor o Kube sú preto pripravené otázky zacielené na systém riadenia na Kube, na naše vzťahy s Kubou, na známu epizódu na našom veľvyslanectve v Havane. V športových rozhovoroch to bývajú otázky zamerané na situáciu, najmä príčiny zlej situácie a na východiská z nej.

V strategickom pláne sa však nemusí prejaviť len úsilie o logické rozvíjanie hlavnej témy, a teda o to, aby otázky na seba nadväzovali. Sú známe aj také rozhovory, ktoré sa dotýkajú viacerých tém, takže rozhovor je vlastne polytematický. Napr. v rozhovore *Krach stalinského modelu, nie socializmu* (Pravda, 21.10.90) sú otázky orientované na situáciu v strane, na konflikt v redakcii Pravdy, na program reformy i na spor Gorbačov – Jeľcin. Iný typ predstavuje rozhovor vo forme výkladu, v ktorom by otázky ani nemuseli byť, ale

ak sú, fungujú takmer ako medzititulky (porov. Mistrík, 1978, s. 470). Takýto je napr. rozhovor *Zodpovednosť pred dejinami* (Nár. obroda, 22.10.90), kde ide vlastne o súvislý výklad historika o činnosti a predbežných výsledkoch osobitnej komisie a špeciálne o pozývacích listoch.

Súčasťou strategického plánu rozhovoru však nie je len formulovanie jednotlivých problémov, na ktoré sa budú orientovať otázky, ale aj ich sled, rozloženie v celom texte. Základnú funkciu v tomto rozložení má všeobecný úvod, naznačenie východiskovej situácie. Tento úvod býva spravidla v perexe. Napr. *Ako sme písali v Národnej obrode 22. septembra, k problematike tzv. pozývacích listov, ktoré putovali v auguste 1968 do Moskvy, sa vrátili aj poslanci parlamentu* (Nár. obroda, 22.10.90). – *V minulých dňoch bol na pracovnej návšteve v Česko-Slovensku tajomník ÚV KSSZ Valentín Kupcov. Súčasťou jeho programu boli rozhovory s predstaviteľmi politických strán a hnutí* (Pravda, 21.10.90). – *Ostrov, ležiaci medzi Karibským morom, Mexickým zálivom a Atlantickým oceánom, je u nás trvale predmetom horúcich diskusií; naposledy v súvislosti s polemickým vzťahom kubánskeho vedenia k zmenám vo východnej Európe a s narastajúcimi problémami. Ako príspevok k uvedeným diskusiám prinášame názory jedného z najpovolanejších* (Nár. obroda, 23.10.90).

Rétorickú zložku novinárskeho rozhovoru predstavuje jednak výber a sled výpovedných aktov, jednak výber a používanie konkrétnych jazykovedných prostriedkov.

Výpovedné akty sú základné formy, resp. základné rámce, vzorce na vyjadrenie takých celkov, ako je otázka, rozbor, rozprávanie. Kombináciou výpovedných aktov vzniká text. Alebo naopak: text možno vymedziť ako sled výpovedných aktov.

Z tohto hľadiska možno novinársky rozhovor vymedziť ako sled vysvetľujúcich (explikačných) výpovedných aktov. Explikačný výpovedný akt má tri základné zložky: *explikandum* – čo treba vysvetliť, *explikans* – čím sa vysvetľuje a *definiens* – spájací prvok medzi explikandom a explikansom. V novinárskom rozhovore treba vysvetliť nastolený problém čiže položenú otázku, to je explikandum. Explikansom je odpoveď, resp. výklad, osvetlenie problému. Definiens tu chýba, ale dá sa vyrozumieť už z grafického riešenia – otázka a odpoveď sa odlišujú typom písma.

Napr. sled explikačných aktov v rozhovore o pozývacích listoch možno schematicky vyjadriť takto:

explikand	explikans
kto pozval intervenčné vojská	*dva listy*
druhý list	*obsah druhého listu*
kto podpísal	*predstava a pravdepodobnosť*
ďalšia korešpondencia	*tretí list*
význam listov	*úloha a réžia intervencie*

Najvýraznejším grafickým signálom vzťahu medzi explikandom a explikansom je otáznik. Napr. *O čo šlo v tom druhom liste, ktorý ste spomínali?* (Nár. obroda, 22.10.90). – *Mohli by ste sa vyjadriť k sporu medzi Gorbačovom a Jeľcinom?* (Pravda, 21.10.90). Sú však aj také otázkové repliky, ktoré sa nekončia otáznikom, ale troma bodkami. Napr. *Pri letmom pohľade do našich obchodov je každému spotrebiteľovi jasné, že takáto ponuka tu nie je...* (Nár. obroda, 5.10.90) – *Už dnes je položka polotovary v rodinnom rozpočte značne vysoká...* (Tamže).

Treba dodať, že v tomto poslednom rozhovore fungujú tri bodky na konci otázky ako štylistický zámer. V celom tomto rozhovore totiž niet ani jednej otázky, všetky repliky sa formulujú ako prosté konštatovanie.

Vzťah medzi explikandom a explikansom (mezi opytujúcim a opytovaným) možno vyjadriť hneď na začiatku opytovacej repliky priam oslovením partnera. Napr. *Pani predsedníčka, v krátkom rozhovore pre NO ste povedali, že...* (Nár. obroda, 25.9.90). – *Pán doktor, nielen historikov, ale aj verejnosť zaujíma, kto pozval intervenčné vojská* (Nár. obroda, 22.10.90). – Namiesto priameho oslovenia môže stáť konštatovanie zahrnujúce obidvoch účastníkov rozhovoru. Napr. *Poznáme sa už dávnejšie. Stretli sme sa na Kube pred dvoma desaťročiami. Ty si tam pôsobil ako expert, ja ako novinár. Aké máš spomienky na toto obdobie?* (Nár. obroda, 23.10.90) – Charakteristickým prejavom priameho oslovenia je druhá osoba singuláru, ale častejšie plurálu: *Myslíte si, že nemáte tých povinností veľa, nehovoriac o tom, že ste tým hromozvodom, od ktorého sa odrážajú všetky blesky?* (Nár. obroda, 23.10.90) – *Ako si túto spoluprácu predstavujete? Myslíte si, že v niečom sa budú naše národné ústavy odlišovať?* (Nár. obroda, 25.10.90) – *Aké máš spomienky na toto obdobie? Ako posudzuješ tieto vzťahy?* (Nár. obroda, 23.10.90) – *Aký je tu váš názor?* (Nár. obroda, 23.9.90)

Na druhej strane zase autor odpovede priamo nadväzuje na otázkovú repliku napríklad takto: *Ak máte na mysli rozšírenie ponuky, tak na tom predsa už tiež pracujete* (Nár. obroda, 5.10.90). – *Ak som povedal, že si chceme niečo udržať pod palcom, mal som na mysli aj rozsiahlejšie komodity* (Nár. obroda, 5.10.90). – *Takže v porovnaní s jarou výkonnosť tímu rapídne klesá... To by som nepovedal. Nepodcenili ste ich odchod?* – *Čiastočne áno. Mrzí ma to dvojnásobne. Nastúpili ste teda proti svojim. S akými pocitmi? S tými najlepšími a s odhodlaním potvrdiť svoje brankárske kvality* (Nár. obroda, 23.10.90).

Už sme naznačili, že otázkové repliky (explanandum) môžu mať podobu jednoduchej opytovacej vety, ale aj oznamovacej vety, ba aj nedokončenej (oznamovacej) vety. Popri tom však jestvujú aj zložitejšie štruktúry týchto replík. Veľmi často sa v prvej vete, niekedy aj v dvoch vetách naznačuje situácia a až potom sa formuluje otázka. Napr.:

Mať po deviatich kolách iba jeden bod a hrozivé skóre 1 : 19 je veru zlé

vysvedčenie. V takej pozícii sa nenachádzala pred rokom ani "suverénne" zostupujúca Považská Bystrica. Čím to vysvetlíte? (Nár. obroda, 23.10.90)

Národné výbory prestanú jestvovať. Mnohí pracovníci sa budú musieť rekvalifikovať. Koľkých sa rekvalifikácia dotkne a s akou rekvalifikáciou a do akých oblastí počítate? (Nár. obroda, 8.10.90)

Takisto možno formulovať aj dve otázky:

Nedávno sa naši čitatelia dozvedeli o konflikte v denníku Pravda. Podarilo sa už túto otázku vyriešiť? Ako môžete vysvetliť skutočnosť, že v poslednom období sa tak radikálne znížil záujem sovietskej verejnosti o Pravdu? (Pravda, 21.10.90) – *Po udalostiach v krajinách strednej a východnej Európy mnohí hovoria dokonca už o definitívnom zániku socializmu. Súhlasíte s takýmito názormi? Aké sú podľa Vás perspektívy socializmu v novobudovanom európskom dome?* (Tamže)

Niekedy sa takouto metódou vlastne rozkladá otázka na dve časti. Napr. namiesto formulácie *V čom sú príčiny, že Tatran doma druhý raz prehral?* sa formuluje otázka takto: *Tatran doma druhý raz prehral. V čom sú príčiny?* (Nár. obroda, 23.10.90). – Alebo ďalší príklad: Namiesto otázky *Prečo ste nesplnili svoje sľuby?* sa formuluje rozklad: *Svoje sľuby ste nesplnili. Prečo?* (Tamže)

Možno teda povedať, že v otázkovej replike sa popri opytovacom výpovednom akte vyskytujú aj informačné výpovedné akty, prípadne ich kombinácie.

V odpoveďových replikách je sled výpovedných aktov často zložitejší, lebo veľmi zriedka sa podarí reagovať na položenú otázku jednou vetou. Objavujú sa tu vysvetľovacie výpovedné akty, niekedy aj argumentačné výpovedné akty s tvrdeniami, odôvodneniami i objasneniami. Napr. po tvrdení *Hľadajme v nových ekonomických pomeroch u nás aj na Kube spoločné črty, spoločné cesty, ako byť sebe vzájomne prospešní* (Nár. obroda, 23.10.90) nasledujú tri odôvodnenia (radené za sebou ako samostatné vety): *Cukor je zaujímavým svetovým artiklom aj pre nás. Z trstiny možno získať aj ďalšie produkty, ktoré potrebujeme. Potrebný je pre nás kubánsky nikel a kubánska meď.*

Potom nasleduje nové tvrdenie: *Spolupráca sa dá rozvíjať aj v netradičných oblastiach – spomeniem svetoznámu kozmetickú firmu Suchel. Kuba má vo viacerých sociálno-ekonomických ukazovateľoch dobré postavenie v rámci Latinskej Ameriky.* A nakoniec je zhrnujúce tvrdenie: *Na tieto pozitíva by sme mali nadviazať.*

Alebo ešte zreteľnejší príklad (Pravda, 21.10.90): Po subjektívne vyjadrenom tvrdení *Osobne nepochybujem o tom, že sa naši občania aktívne zapoja do prípravy tohto návrhu* nasleduje odôvodnenie zdôraznené otázkou *Prečo to tvrdím? Na základe skúseností, ktoré sme získali pri príprave programového vyhlásenia XVIII. zjazdu a ďalších zásadných dokumentov strany.* A zase objasnenie príkladom: *Ako príklad môžem spomenúť, že existovalo vyše sto*

variantov návrhu stanov strany, ktoré predložili členovia strany i nepartajní.

Pri podrobnejšej analýze by sa nepochybne dali uviesť mnohé ďalšie rétorické postupy. Bolo by treba poukázať aj na dobrý či menej dobrý výber jazykovedných prostriedkov. Tu možno pripomenúť napr. subjektivizovanie výkladu zdôrazňovaním hovoriaceho subjektu. Napr. *nadobudol som dojem, verím, osobne nepochybujem, som presvedčený, domnievam sa, zdá sa mi, ja by som chcel podporiť myšlienku, svoj osobný názor som už vyslovila, to by som nepovedal, v zázraky neverím, mrzí ma to, to teda áno, plne si uvedomujem, teraz asi musím povedať* a pod.

Už z týchto niekoľko pozorovaní možno prísť k záveru, že novinársky rozhovor (v našom prípade v tlačenej podobe) je živý publicistický žáner, má už pevné miesto v novinách.

Bola by však na mieste úvaha o rozsahu celého útvaru, ako aj o rozsahu, resp. o vzájomnom pomere otázkových a odpoveďových replík. Podľa obidvoch týchto hľadísk sa ukazujú dva výrazné typy novinárskeho rozhovoru. Ak je rozsah príliš veľký, vyúsťuje rozhovor do úvahy alebo do výkladu, pričom najmä odpoveďové repliky predstavujú pomerne samostatné útvary, často aj tematicky navzájom odlišné. Takýto dojem vzniká najmä vtedy, keď sú otázkové repliky neobyčajne krátke (napr. v mnohých rozhovoroch v Literárnom týždenníku). Preto by sme mohli takýto rozhovor označiť ako výkladový. Ak sú otázkové repliky dlhšie, najmä ak rozvíjajú istú myšlienku vyplývajúcu z predchádzajúcej odpovede, ide skôr o úvahový typ. O takýto typ ide aj vtedy, keď otázkové repliky nemajú formu otázky, ale iba poznámky, ktorou sa nadväzuje na predchádzajúcu odpoveď, ale najmä rozvíja naznačená myšlienka. Veľmi výrazný je však aj typ, ktorý by sme mohli označiť ako konverzačný alebo skôr informačný: na krátke otázky sa dávajú pomerne stručné odpovede. Prirodzene, tieto typologické úvahy treba rozvíjať ďalej a vymedziť pritom najmä príznaky, ktorými by sa rozhovor odlíšil od besedy (ako sme už naznačili), ale aj od interview.

V každom prípade však možno konštatovať, že novinársky rozhovor publikovaný v tlači má výrazné charakteristiky. Je to sled explikačných výpovedných aktov, ktoré sa vždy členia na otázkovú a odpoveďovú repliku. Ich rozloženie v rozhovore má spĺňať vopred postavený strategický plán, ktorý sa realizuje vhodnými rétorickými prostriedkami (formulovaním otázkových a odpoveďových replík ako sledu explikačných a argumentačných výpoveďových aktov), ako aj primeranými štylistickými prostriedkami.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

HORECKÝ, J.: K jazykovednej výstavbe titulkov v slovenskej dennej tlači. In: Otázky novinárstva 1960. Red. B. Balent. Martin, Matica slovenská 1961, s. 211–222.

MISTRÍK, J. : Štylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 584 s.

MÜLLEROVÁ, O.: Komunikační složky výstavby dialogického textu. Praha, Academie 1979.

PRAMENE

ČOMAJ, J.: Tri otázky ministrovi. Odpovedá minister vnútra SR Anton Andráš. Nár. obroda, 8. 10. 1990, s. 3.

FRIDNER, P.: Kuba je pre nás stále zaujímavá. Názory dezignovaného veľvyslanca ČSFR v Havane. Nár. obroda, 23. 10. 90, s. 9.

GROSKOP, Š.: Horúca linka s predsedom FC Zbrojovka Brno a asistentom trenéra Rostislavom Václavíčkom. Nár. obroda, 23. 10. 1990, s. 15.

JANÍK, B.: Dať zmysel spolužitiu Čechov a Slovákov. Rozhovor Nár. obrody s predsedníčkou ČNR JUDr. Dagmar Burešovou. Nár. obroda, 25. 9. 1990, s. 6.

JANÍK, B.: Zodpovednosť pred dejinami. Kto a prečo pozýval. Nár. obroda, 25. 9. 1990, s. 11.

KRIŠTOFIČOVÁ, D.: Obchod potrebuje dirigenta. Disharmónia ponuky a dopytu. Nár. obroda, 5. 10. 1990, s. 6.

KUCHÁR, J.: Dovolíte na minútku, Tomáš Bernády, brankár Tatrana Agro Prešov? Nár. obroda, 23. 10. 1990, s. 15.

LÖRINCZ, J. – STANČEK, Ľ.: Krach stalinského modelu, a nie socializmu. Rozhovor s tajomníkom ÚV KSSZ Valentínom Kupcovom. Pravda, 21. 10. 1990, s. 4.

Synonymia slovies s predponou **u-**

MÁRIA PISÁRČIKOVÁ

Výskumu slovesných predpôn sa v slovenčine sústavne venoval v 60. až 70. rokoch Š. Peciar (porov. literatúra). V početných štúdiách a na obsiahlom slovníkovom materiáli analyzoval významy a funkcie slovesných predpôn, pričom sa sústreďoval najmä na ich tri základné funkcie: 1. na lexikálnu funkciu (predpony dodávajú slovesnému základu nový význam alebo významový odtienok), 2. na lexikálno-gramatickú funkciu (predpony vyjadrujú rozličné spôsoby slovesného deja) a 3. na gramatickú funkciu (predpony menia iba slovesný vid a nezasahujú do významu slovesa). Vychádzajúc z týchto výskumov, ako aj z výskumov ďalších slovenských i zahraničných lingvistov, ktorí sa tejto otázke venovali (najmä J. Horecký, 1959, E. Sekaninová, 1980, V. N. Cyganova 1972) všimneme si fungovanie predpony *u-* v slovenčine, a to predovšetkým z toho hľadiska, ako predpona *u-* vstupuje do synonymických vzťahov s ďalšími predponami, pričom slovesný základ ostáva nezmenený.

Slovesná predpona *u-* patrí v slovenčine medzi predpony s najabstraktnejšími,

lexikálne oslabenými významami (porov. Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 114, Š. Peciar, 1966 b, s. 261), z čoho vyplývajú aj jej veľmi rozmanité funkcie a veľmi bohaté synonymické vzťahy k ostatným predponám. Budeme sa usilovať zistiť, kedy má slovesná predpona *u-* dominujúcu úlohu v rade (resp. vo dvojici) synoným tvorenom slovesami s rozličnými predponami a kedy hrá iba úlohu člena synonymického radu s istými štylistickými príznakmi alebo odlišujúcimi významovými odtienkami. Ukážeme, s ktorými predponami utvára predpona *u-* synonymický vzťah a v akých významoch sa tieto vzťahy uskutočňujú. Berieme do úvahy aj okolnosť, že slovesá s predponou *u-* vstupujú do synonymických vzťahov naraz s viacerými predponovými slovesami so spoločným základom (*utíchnuť – stíchnuť – zatíchnuť; urovnať – vyrovnať – zarovnať; ukončiť – skončiť – dokončiť – zakončiť*).

S y n o n y m i a p r e d p ô n **u-** a **do-**. – Synonymia týchto predpôn sa realizuje v slovesách, kde obidve predpony vyjadrujú veľkú, resp. plnú mieru deja: *dobiť – ubiť, dotĺcť – utĺcť, domlátiť – umlátiť* (zriedkavejšie); k uvedeným slovesám pristupuje aj rovnoznačná predpona *s-/z-* (*zbiť, stĺcť, zmlátiť*), ale pri nej väčšmi vystupuje do popredia veľká miera, kým v predchádzajúcich dvojiciach prevažuje úplnosť deja (*dobiť, ubiť na smrť*). Podobný ráz majú dvojice *došliapať – ušliapať, dodláviť – udláviť, dogniaviť – ugniaviť, dováľať – uváľať, dokrčiť – ukrčiť* (zried.), *dopotiť sa – upotiť sa*.

V iných významoch predpona *do-* významovo korešponduje s predponou *u-* už len výnimočne. Je to tak pri dvojiciach *dokončiť – ukončiť* a *dojednať – ujednať*, kde v slovesách s predponou *do-* ide o úplnosť dokončenia, dovršenia (vyčerpania) deja, kým podoby s predponou *u-* signalizujú skôr prostú dokonavosť a predstavujú okrajové prostriedky spisovného jazyka, pretože centrálne postavenie na vyjadrenie dokonavosti má v daných prípadoch predpona *s-/z-* (*skončiť, zjednať*). – Za okrajový prípad synonymie možno ešte pokladať slovesá *doplatiť – uplatiť* a *dostriehnuť – ustriehnuť*, pri ktorých ide o významový prvok úspešného dokončenia deja.

S y n o n y m i a p r e d p ô n **u-** a **na-**. – Z rozmanitých významov predpony *na-* sa synonymia s predponou *u-* jednoznačne prejavuje v pomerne úzkom, ale produktívnom okruhu zvratných slovies odvodených od nezvratných slovies predponami *na-* alebo *u-*. Tieto slovesá nadobúdajú význam veľkej miery deja, ktorá vedie až k vysileniu, vyčerpaniu: *nachodiť sa – uchodiť sa* (= chodením sa vysiliť, vyčerpať), *nakričať sa – ukričať sa, nabrechať sa – ubrechať sa, narobiť sa – urobiť sa, nadrieť sa – udrieť sa* (expr.), *nadrhnúť sa – udrhnúť sa* (zried.), *nakoňovať sa – ukoňovať sa*. Slovotvorná možnosť tvoriť takéto dvojice je aj pri ďalších slovesách, ktoré slovníky nezaznačujú v obidvoch podobách; napr. popri slovesách *nadívať sa, nazhrýzať sa, navzdychať sa, nažalovať sa* sú možné aj podoby s predponou *u-*.

Synonymia v celkom obmedzenej miere je aj pri nezvratných slovesách, a to v prípade, kde predpona *na-* vyjadruje istú, obyčajne veľkú mieru nejakej činnosti (s priaznivým výsledkom): *našetrit'* – *ušetrit'* (= šetrením nahromadiť), *nasporit'* – *usporit'*, *nadelit'* – *udelit'* *(hojne, štedro niekomu niečo)*, *nasypat'* – *usypat'* *(hydine zrno)*.

Čisto vidovú funkciu splňajú predpony *na-* aj *u-* v slovesách *nahradit'* – *uhradit'* *(škodu, hmotnú stratu)*, pričom dominantná je predpona *na-*.

S y n o n y m i a p r e d p ô n **u-** a **o-**. – Významy týchto predpôn v zásade nekorešpondujú. Synonymické vzťahy sa však realizujú pri dvoch slovesách: *uchránit'* – *ochránit'* *(majetok, deti pred nebezpečenstvom)* a *ubránit'* – *obránit'* *(pevnosť pred útokom; česť)*. Predpony tu vystupujú ako štylisticky rovnocenné. Významovo ide o rezultatíva (slovesá vyjadrujúce dokončenie deja dosiahnutím jeho výsledku) s odtienkom schopnosti, možnosti. Tento význam má väčšiu oporu pri slovesách s predponou *u-* *(ustrážit', ustriehnut', uvarovat', uhájit', uvartovat')*, kým pri predpone *o-* je ojedinelý. Ako synonymá sa niekedy stretajú aj isté (často okrajové) významy slovies: *upadnút'* – *opadnút'* (schudnúť alebo zmenšiť sa): *upadla/opadla v tvári; sila vetra, disciplína upadla/opadla*. Takýto ojedinelý synonymický vzťah sa uplatňuje aj vo dvojici *usadit' sa* – *osadit' sa*, kde predpona *o-* ešte viac zdôrazňuje trvalosť usídlenia sa na nejakom mieste.

S y n o n y m i a p r e d p ô n **u-** a **ob-**. – Tak ako predchádzajúce predpony *u-*, *o-*, ani tieto predpony sa systémovo nestretávajú v synonymických vzťahoch. To, pravdaže, neznačí, že sa pri nich synonymické dvojice nevyskytujú vôbec (ako jednotlivé prípady). S obdobným vzťahom ako pri predpone *o-* (odtienok schopnosti, možnosti) funguje dvojica *uhájit'* – *obhájit'* *(stanovisko, presvedčenie, autoritu, majstrovský titul)*. Rovnocenný význam i štylistickú hodnotu majú tieto predpony vo dvojici *uľahčit'* – *obľahčit'* (= urobiť ľahším): *uľahčit'/obľahčit' niekomu utrpenie, uľahčit'/obľahčit' svedomiu*. Významovo sem možno zaradiť aj dvojice *objasnit'* – *ujasnit'* (urobiť jasnejším), no v tomto prípade má zreteľné dominantné postavenie predpona *ob-*, kým predpona *u-* má druhoradé miesto. K tejto dvojici sa významovo i štylisticky rovnocenne priraďuje aj predpona *vy-*: *objasnit'/vyjasnit'/ujasnit' si problémy, vzťahy, pojmy*. – Pri dvojici *urazit'* – *obrazit'* jednak nie je významovo zreteľný slovotvorný základ a jednak už podoba s predponou *ob-* zastarala a v súčasnom jazyku sa nepoužíva.

S y n o n y m i a p r e d p ô n **u-** a **od-**. – Synonymia slovies s týmito predponami je podmienená výrazným lexikálnym významom odluky, ktorý je blízky významu príslovky *preč* a ktorý je typický pre predpony *u-* aj *od-*. Zreteľne sa tu vyčleňujú tieto významové odtienky:

1. oddelenie, oddeľovanie, odstránenie, odstraňovanie, odlúčenie z istého celku; dominujúcu úlohu tu má predpona *od-*: *odkrojit'* – *ukrojit'*, *odhryznút'* – *uhryznút'*, *odlomit'* – *ulomit'*, *odseknút'* – *useknút'*, *odstrihnút'* – *ustrihnút'*

(zastaráv.), *odšmyknúť – ušmyknúť (z chleba), odrezať – urezať, odštiknúť – uštiknúť* (zried.), *odštipnúť – uštipnúť* (trocha odobrať), *odťať – uťať, odtrhnúť – utrhnúť (utrhlo mu prst;* expr. aj v abstraktnom význame: *odtrhnúť, utrhnúť si zo spánku), odtrhnúť sa – utrhnúť sa (z radu,* hovor. expr. aj "rýchlo sa rozhodnúť"), *odžínať – užínať* (= po častiach žať). Jemný významový rozdiel v týchto synonymických dvojiciach je v tom, že slovesá s predponou *u-* obsahujú v rozličnom stupni príznak menšej miery deja; výraznejšie sa tento príznak prejavuje vo dvojiciach *ubrať – odobrať, ubudnúť – odbudnúť, ujedať – odjedať, upiť si – odpiť si, uchlipnúť si – odchlipnúť si.* Výraznosť príznaku spôsobuje, že slovesá s predponou *u-* v uvedených dvojiciach preberajú dominujúcu funkciu;

2. vzdialenie, vzďaľovanie sa z istého miesta, pohyb smerom preč z daného miesta alebo od predmetu: *odbehnúť – ubehnúť, odfrknúť – ufrknúť, odfujazdiť – ufujazdiť, odkradnúť sa – ukradnúť sa (do susedov), odletieť – uletieť, odtiahnuť sa – utiahnuť sa* (najmä v abstraktnom význame: *od verejnej činnosti, od roboty).* Významový odtienok pohybu nabok, menšieho odklonu od pôvodného smeru obsahuje predpona *u-* vo dvojiciach *uskočiť – odskočiť, ustúpiť – odstúpiť, uchýliť sa (trocha doľava) – odchýliť sa.* Pri dvojiciach s obidvoma uvedenými významami nemožno hovoriť o dominantnej predpone, tu sú významovo aj štylisticky rovnocenné. Azda iba v abstraktných významoch nadobúda prvenstvo predpona *u- (ustúpiť od dohody, uchýliť sa od pravdy).* Predpona *u-* vo význame odluky aj vo význame vzďaľovania má v slovenčine v porovnaní s predponou *od-* okrajové postavenie, čo sa týka frekvencie, lebo sa spája iba s úzkym okruhom slovies. Iný stav je v ruštine (Sekaninová, 1980, s. 62), ako aj v češtine (porov. Česko-slovenský slovník – ďalej ČSS –, slovesá s predponou *u-*);

3. ojedinelý výskyt aj v iných významoch, no zvyčajne len v jednotlivých lexémach, ako napr. *uležať sa – odležať sa, ustáť sa – odstáť sa* (ide o spoločný význam "dlhším trvaním deja nadobudnúť želateľné vlastnosti"), synonymia je prípadne viazaná iba na jednotlivé spojenia *(odložiť/uložiť si veci na policu; peniaze odložila do banky/uložila v banke; voz neuvezie/neodvezie celý náklad).*

S y n o n y m i a p r e d p ô n **u-** a **po-**. – Pri predpone *po-* rozmanitosť významov poskytuje viacero významových stretnutí s predponou *u-*. Stáva sa tak predovšetkým pri slovesách s rezultatívnym spôsobom deja s významovým odtienkom *a)* veľkej alebo plnej miery deja: *podláviť – udláviť, podupať – udupať, poďobať – uďobať, pokrkvať – ukrkvať, pokrčiť – ukrčiť* (zried.), *pošliapať – ušliapať, potľapkať – utľapkať* (zastar.), *potĺcť – utĺcť, pováľať – uváľať, poštípať – uštipnúť* (ide o nepravidelnú vidovú dvojicu); *b)* malej miery deja (sú to iba zriedkavé prípady): *pošmyknúť sa – ušmyknúť sa, pokĺznuť sa – uklznuť sa* (zried.); *d)* dokončenia alebo výsledky deja: *porieknuť – urieknuť, posadiť (sa) – usadiť (sa), postlať –*

ustlať, požuvať, požuť – užuvať, užuť. Prostú dokonavosť vyjadrujú synonymické páry ako *položiť – uložiť* (umiestniť niečo niekam, napr. veci na stôl), *potešiť (sa) – utešiť (sa), poradiť sa – uradiť sa* (trocha zastar.), *pohostiť – uhostiť, poškodiť – uškodiť*.

Čiastočné synonymické dvojice utvárajú slovesá typu *umyť – poumývať, upratať – poupratovať*, kde predpona *po-* má význam postupného ukončenia deja, príp. zahŕňa činnosť rozloženú na viaceré predmety (distributívny význam). Predpona *po-* sa tu však pripína k sekundárnym predponovým slovesám. Napokon ako jednotlivosť možno spomenúť dvojice *potrafiť – utrafiť, polapiť – ulapiť*, kde predpony sú vlastne nadbytočné a majú skôr expresívnu funkciu, príp. obsahujú významový prvok úspešnosti deja. Dvojice *poctiť – uctiť, počariť – učariť* majú už ráz samostatných lexikálnych jednotiek, význam predpôn sa stráca.

S y n o n y m i a p r e d p ô n **u-** a **pod-**. – Pri týchto predponách v slovenčine synonymia vlastne nejestvuje, a to predovšetkým pre konkrétne lexikálne významy predpony *pod*. Pri abstraktnom význame tejto predpony „ovplyvniť niekoho niečím", resp. „podľahnúť nejakému vplyvu" sa niekedy používajú aj synonymá s predponou *u-: uplatiť (niekoho peniazmi) – podplatiť, uvoliť sa* (súhlasiť po zdráhaní) – *podvoliť sa*. Normatívne slovníky ich však buď vôbec nezaznačujú alebo ich pokladajú za veľmi príznakové (SSJ *uplatiť* – kniž. zastar., *uvoliť sa* – zried.). Dominantné sú slovesá *podplatiť, podvoliť sa*.

S y n o n y m i a p r e d p ô n **u-** a **pre-**. – Prípady synonymie pri týchto predponách sú výnimočné, čo opäť súvisí s vyhranenými, konkrétnymi významami predpony *pre-*. Jednako možno zaznamenať dvojice *prenáhliť sa – unáhliť sa* (predpona *pre-* tu má význam nadmernosti, prílišnosti, náhlosti) a *prestať – ustať* (predpona *pre-* vyjadruje prerušenia deja). O tom, že v slovenčine sú dominantné slovesá s predponou *pre-*, svedčia aj ekvivalenty v ČSS, v ktorom sa pri slovesách *unáhliť sa, ustať* uvádzajú iba ekvivalenty *prenáhliť sa, prestať*. Podoby s predponou *u-* sú v slovenčine okrajové (azda s výnimkou slovesa *ustať* vo význame zmiernenia deja: *dážď ustal*).

S y n o n y m i a p r e d p ô n **u-** a **pri-**. – Je pozoruhodné, že napriek pomerne veľkej významovej konkrétnosti (určitosti) vstupuje s predponou *u-* v niekoľkých prípadoch do synonymických vzťahov aj predpona *pri-*. Jedným z jej hlavných významov je dosiahnutie cieľa (obyčajne miestneho), napr. *pribehnúť, priletieť*; v tejto veľmi početnej skupine slovies sa synonymia zjavuje iba pri slovese *priviesť/privádzať – uviesť/uvádzať (vodu do varu, stroj do chodu, niekoho na dobrú myšlienku)*. Len o niečo viac prípadov synonymie sa vyskytuje v ďalšom veľmi výraznom význame predpony *pri-*, ktorý je zafixovaný v desiatkach slovies a ktorý možno charakterizovať ako "pripojenie, pridanie k niekomu, niečomu, resp. priblíženie": *priviazať – uviazať (koňa o strom), pripútať – upútať (na lôžko, k domu), pripevniť –*

upevnit' (lano), pripínat' – upínat', prilepit' sa – expr. *ulepit' sa* (= prichytiť sa na niečo), *prilipnút'* – expr. *ulipnút'* (= tesne priľahnúť), *prijat' sa – ujat' sa.*

Ostatné prípady synonymie reprezentujú už len izolované dvojice, ktoré nepredstavujú ani pri predpone *pri-* výraznejšie skupiny. Je to dvojica *priznat' – uznat'* s významom "pripustiť ako pravdivé, povedať áno" (predponu *pri-* tu majú viaceré slovesá: *prikývnut', privolit', prisvedčit'* atď.). – Odtienok rezultatívneho významu dosiahnutia cieľa má dvojica *pristrojit' – ustrojit' (mladuchu)* a čisto vidovú funkciu majú obidve predpony v slovesách *privítat' (sa) – uvítat' (sa).*

Celkove možno konštatovať, že synonymia predpôn *u-* a *pri-* je celkom okrajová, no v tých prípadoch, kde sa vyskytuje, utvára medzi dvojicami rovnocenné vzťahy, zväčša bez štylistických alebo frekvenčných obmedzení.

(Dokončenie v budúcom čísle.)

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Z nášho redakčného archívu

(O korešpondencii čitateľa z Ríma s redakciou)

IVAN MASÁR

Ťažko si predstaviť redakciu časopisu, ktorá by nemala svoj archív. Má ho aj redakcia časopisu Kultúra slova. Od r. 1967 sa v ňom rok čo rok zhromažďujú vo fascikloch rozličné dokumenty – požiadavky vydavateľstva, zápisnice z redakčných porád, zoznamy nových odberateľov časopisu atď. Medzi najzávažnejšie dokumenty v týchto fascikloch nepochybne patria listy čitateľov. Mnohé – ako je známe – boli bezprostredným podnetom na napísanie príspevku do rubriky *Spytovali ste sa* a ich základné časti (otázka, nastolenie problému, pisateľovo riešenie tohto problému ap.) sa zvyčajne publikovali spolu s odpoveďou, ktorú zväčša napísal niektorý člen redakčnej rady časopisu. Iné listy sa buď v plnom znení, buď po redakčnej úprave publikovali v rubrike *Napísali ste nám.* V archíve je však aj ďalšia skupina listov, o ktorých čitatelia časopisu nemôžu vedieť, pretože odpoveď na ne sa vybavila neverejne ako bežná redakčná korešpondencia.

Takto neverejne prebiehal aj korešpondenčný styk s jedným čitateľom Kultúry slova z Ríma – so slovenským jezuitom Stanislavom Polčinom,

prekladateľom dokumentov II. vatikánskeho koncilu a iných prác do slovenčiny. Stanislav Polčin napísal 5. júna 1968 redakcii Kultúry slova list, v ktorom sa predstavil ako odberateľ časopisu a zároveň vyslovil prosbu o radu. Pozoruhodné je nielen to, ako svoju žiadosť formuloval, ale aj to, ako sa sám s konkrétnym problémom vyrovnal a ako argumentoval. Po stručnom všeobecnom úvode, kde konštatuje prudký rozvoj slovnej zásoby a potrebu vypracovania presnej terminológie vo všetkých odboroch a oblastiach vrátane cirkevnej, píše:

„Neviem, či ste si všimli, že napr. v súvise s II. vatikánskym koncilom vznikol celý rad nových termínov. Keď sa začalo hovoriť o koncile, prezrel som si všetky slovníky, čo som tu mal naporúdzi. Vo všetkých som našiel iba prídavné meno konciliárny. *Akosi to páchlo starinou. Videl som, že doma sa začal používať tvar* koncilný. *My sme tuná prijali tvar* koncilový, *ktorý v poslednom čase (od marca, apríla 1968) nadobudol prevahu aj na Slovensku.*

Pri prekladaní koncilových dokumentov nemálo výrazov bolo pre mňa tvrdým orieškom, zvlášť v cudzom, neslovenskom prostredí, bez odborných príručiek a poradcov. Nateraz sa chcem obmedziť iba na jeden termín. Ide o názov jedného z koncilových dekrétov... Latinský úradný text vysvetľuje, o čom je v ňom reč: De instrumentis communicationis socialis *(úradný nemecký preklad:* Die socialen Kommunikationsmittel). *Keď sa o dekréte debatovalo, termín bol ešte málo zaužívaný, širokej verejnosti málo alebo vôbec nie známy, najmä u nás. V koncilových dokumentoch každé slovo je dobre uvážené, má svoj presný a vyhranený význam, ba, berúc do úvahy dlhé koncilové debaty, aj svoju históriu... Termín som preložil do slovenčiny takto:* spoločenské komunikatívne prostriedky. *Medzitým sa začína tento termín používať aj v bežnom živote. Stretám ho v tlači a rozhlase v rozličných podobách:* hromadné oznamovacie prostriedky, hromadné (masové) dorozumievacie prostriedky, prostriedky masového pôsobenia. *Z jazykovej stránky pokladám všetky tieto termíny za správne v istom kontexte: keď je reč o spravodajskej technike, je namieste hovoriť* o masových oznamovacích prostriedkoch, *keď sa zas hovorí o propagande atď., je celkom primerané použiť termín* prostriedky masového pôsobenia.

Pre koncilový dekrét sú tieto termíny nevhodné, pretože koncil nemyslel iba na spravodajstvo (veď ide aj o film, divadlo a rozhlasové programy každého druhu), ani mu nešlo o vplývanie na masy. On vidí v čitateľoch a či prizeračoch ľudské osoby (a nie anonymnú masu alebo "hromadu"), ktoré nie sú čisto pasívnymi prijímateľmi súcimi iba na zámerné "usmerňovanie" a ovplyvňovanie. Podľa koncilu ide o prostriedky, ktoré majú ľuďom v prvom rade slúžiť: na informovanie, pobavenie, ale aj na vzdelávanie, na duchovné zveľadenie. Preto prekladám slovo socialis *ako* spoločenský, *a nie* hromadný *alebo* masový. *Genitív* communicationis *som preložil adjektívom* komunikatívny..."

Nie je nevyhnutné reprodukovať aj ďalšie časti a argumenty pomerne obsiahleho listu, preto iba v krátkosti zhŕňame, že pisateľovi v podstate šlo o odobrenie ústrojnosti adjektív *koncilový, komunikatívny*. Príznačné je (na rozdiel od niektorých domácich pisateľov a opytujúcich sa), že od redakcie žiadal iba „celkom stručnú, heslovitú odpoveď" a že jej na záver želal veľa úspechov *"v peknej a zodpovednej práci"*. Z tohto záveru, ako aj z celkového tónu a obsahu listu možno usúdiť, že aj ďaleko za hranicami vlasti dobre pochopil význam založenia časopisu Kultúra slova v konkrétnej spoločenskej situácii, že si plne uvedomoval hodnotu, ktorou je pre národné spoločenstvo spisovný jazyk, že v potrebe jeho kultivovania videl prirodzenú samozrejmosť.

V odpovedi na tento list bolo potrebné a rozumné pridržať sa odporúčania obsiahnutého v prísloví *Múdremu nerad', mocnému nedvíhaj!* V jeho intenciách redakcia napísala Stanislavovi Polčinovi toto:

"Na Vaše otázky odpovieme veľmi stručne, ba aj akosi váhavo, lebo sa nesvedčí poúčať poučeného. V liste totiž skromne naznačujete, že v jazykovede nie ste odborník a že nemáte priamy kontakt so živým slovenským prostredím, ale spôsob Vášho výkladu prezrádza čosi inšie. Preto nám v tejto odpovedi neprichodí inšie, len Váš náhľad potvrdiť.

V Slovníku slovenského jazyka I (Bratislava 1959, s. 729) je k heslu koncil *prihniezdované len adjektívum* konciliárny *vo význame "súvisiaci s koncilom, vzťahujúci sa na koncil". Táto podoba zrejme súvisí s latinským adjektívom. Pravda, ak SSJ nezaznačuje prídavné meno* koncilový, *to ešte neznačí, že táto podoba slovotvorne nevyhovuje, naopak – prídavné mená, ktorými sa vyjadruje vzťah k istej veci, javu ap., tvoria sa v súčasnej slovenčine prevažne príponou* -ový. *Preto by sme uprednostňovali podobu* koncilový *pred adjektívami* koncilný *či* konciliárny.

Váš preklad latinského spojenia instrumenta communicationis socialis *výrazom (termínom)* spoločenské komunikatívne prostriedky *pokladáme za jazykovo správny a odborne presný. Prídavné meno* komunikatívny *sa používa v jazykovede vo význame "sprostredkujúci, dorozumievací" (pozri SSJ I, s. 728). Ide tu o derivačnú spojitosť so slovesom* komunikovať *(porov.* provokatívny, demonštratívny *atď.).*"

Rovnako ako by bolo bývalo nerozumné poúčať poučeného, vlastne veľmi učeného, bolo by bývalo krátkozraké vidieť v Polčinovom liste iba jeden rozmer, t. j. spytovanie sa a očakávanie odpovede. Išlo v ňom zároveň a hádam predovšetkým o preskúmanie ochoty a možnosti začať spoluprácu redakcie Kultúry slova, prípadne aj Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV s inštitúciami, ktoré mali v Ríme na starosti veci súvisiace so Slovenskom, Slovákmi, ich kultúrou a literatúrou, najmä náboženskou literatúrou.

Predpoklad, že list mal aj tento druhý rozmer, čoskoro potvrdila zásielka dvoch publikácií, ktoré S. Polčin preložil z latinčiny do slovenčiny. Boli to

publikácie *Druhý vatikánsky koncil. Dokumenty I.*, 1968 a *Encyklika pápeža Pavla VI. O rozvoji národov*, 1967. V sprievodnom liste k tejto zásielke sa okrem iného píše:

"Bol by som Vám povďačný za jazykový posudok, pokiaľ Vám to Vaše povinnosti dovoľujú. Ide totiž o príručky, ktoré sa budú hodne používať a citovať, a preto mi záleží na tom, aby boli z jazykovej stránky na patričnej úrovni. Veď tu nemám možnosť poradiť sa s niekým, iba čo sa prehŕňam v slovníkoch a gramatikách...

Mal by som aj iné otázky, ale žiadam od Vás toľko, že sa neopovažujem..."

S ohľadom na to, že časopis Kultúra slova v prvých ročníkoch publikovala posudky rozličných publikácií zacielené na odstraňovanie často až neuveriteľne krikľavých jazykových nedostatkov, bola takáto požiadavka celkom prirodzená. Pravda, podobne ako korešpondencia so Stanislavom Polčinom aj jazykový posudok jeho prekladov sa vybavil neverejne. Možno sa len domýšľať, či prekladateľ očakával alebo nepredpokladal publikovanie takéhoto posudku v časopise. Isté však je, že posudok dostal a v liste z 24. 4. 1969 reagoval naň takto:

"Úprimne Vám ďakujem za odborný posudok mojich publikácií z jazykovej stránky... Pozorne som si to preštudoval. S potešením som zistil, že najviac nedostatkov je v úvodnej časti, kým v preklade samom ich je menej. Tá úvodná časť je totiž skôr novinárskou prácou, ktorú bolo treba písať pohotovo zo dňa na deň, napochytro, v nepriaznivých podmienkach. A na dôkladnejšie preštylizovanie som nemal čas, ba pôvodne som ani nemal v úmysle to tam vložiť, kým na prekladoch dokumentov koncilových konštitúcií som si dal naozaj záležať, nakoľko mi to bolo časove možné. Hodne z chýb, ktoré sa tam vkĺzli, sú vlastne tlačové chyby, ktoré som alebo nezbadal, alebo mi ich sadzač spravil v riadku, v ktorom opravoval inú chybu. Inač sa čudujem, že človek, čo neovláda náš jazyk, ich urobil tak málo.

Potom sú tu ťažkosti s našou odbornou, náboženskou a či teologickou terminológiou. Niektoré som Vám naznačil vo svojom prvom liste. Nie som jazykovedcom, ale je mi jasné, že v tomto odbore ešte čaká na nás veľa súrnej práce, a to napriek tomu, že náboženská terminológia patrí popri roľníckej medzi naše najstaršie a najrozvinutejšie. Už v základných veciach jestvuje vlastne dvojaký úzus: martinský a či matičný, poznačený bibličtinou, ktorý podľa mňa ovplyvnil Pravidlá slovenského pravopisu: napr. cnosť, Nanebevstúpenie, judský *atď.; a na druhej strane trnavský a či vojtešský, ktorý pokladám za úrečitejší, hoci aj on je ovplyvnený latinčinou a čiastočne i bibličtinou:* čnosť, Nanebovstúpenie, Nanebovzatie, júdsky. *Ale aj vojtešské vydania majú podobu* cyrilometodejský *a iba tohto roku začali čiastočne používať, myslím pod vplyvom nášho rímskeho úzu, podobu* cyrilometodský. *Nepreštudoval som si systematicky Slovník slovenského jazyka z tejto stránky, ale v heslách, ktoré som si overil, som zistil nepresnosť a miestami mimojazykové tendenčné*

vplyvy. Napr. arcidiecéza *nie je jednotka zahrnujúca viacej biskupstiev.* Cibórium *nie je tanierovitá nádoba.* Kongregácia *nie je iba združenie laikov s jednoduchými sľubmi atď. To sú iba základné veci. Ale keď ide o presnú a náročnú odbornú teologickú terminológiu, tam sú ťažkosti ešte citeľnejšie..."*

Žiada sa osobitne vyzdvihnúť, že tento list vonkoncom nie je len zdvorilostným poďakovaním za jazykový posudok pisateľových prekladov. Treba ho chápať aj ako upozornenie, že ak sa Kultúra slova venuje teoretickým terminologickým otázkam a terminológii jednotlivých odborov, nemala by obchádzať ani jednu z najstarších terminológií – náboženskú terminológiu. Stanislav Polčin uvádza viac príkladov na nevyhnutnosť zaoberať sa aj náboženskou terminológiou. Medzi nimi spomína problematickosť slova *zákon* v slovenských prekladoch Svätého písma. Upozorňuje, že v biblickej gréčtine, do ktorej bol dávno pred Kristom preložený Starý zákon z hebrejčiny, prekladá sa slovom *diathéké* dôsledne hebrejské slovo *beríth,* ktoré znamená to isté čo lat. *foedus,* t. j. *zmluva, dohoda, dohovor, pakt.*

V závere tohto listu sa už na potrebu venovať pozornosť aj náboženskej terminológii upozorňuje explicitne:

"Prepáčte, že som sa toľko rozpísal a že píšem tak nesúvisle bez ladu a skladu. Chcel som Vám iba poukázať na problematiku náboženskej terminológie vo všeobecnosti a osobitne u nás. Nečakám od Vás odpoveď na všetky tieto moje poznámky a myšlienky. Chcel som iba upriamiť Vašu pozornosť na tieto otázky, nakoľko patria do lingvistickej sféry. Ďakujem Vám za pochopenie a trpezlivosť."

Na tento list redakcia neodpovedala, pravdaže, nie iba preto, že ju pisateľ od tejto povinnosti oslobodil... Mohlo by sa predpokladať, že S. Polčin na základe toho celkom preruší kontakty s redakciou, pretože určite pochopil, že ani politické uvoľnenie z konca šesťdesiatych rokov neprinieslo toľko slobody, ani nevlialo redakčnej rade toľko odvahy, aby sa časopis SAV mohol venovať aj náboženskej terminológii. Takýto predpoklad sa však celkom nesplnil. Do redakcie prišiel od S. Polčina ešte jeden list datovaný 13. januára 1971. Hodno ho tu v mierne upravenej podobe odcitovať, pretože z neho dobre vidieť, akým horlivým čitateľom Kultúry slova S. Polčin bol, aký vrúcny vzťah mal k slovenčine a ako mu záležalo na jej kultúre:

"Váš časopis mi chodí od prvého čísla a každé číslo som si pozorne prečítal. Raz som Vás i prosil o radu o správnosti a primeranosti istého výrazu a dostal som láskavú odbornú odpoveď. Teraz by som mal dve menšie poznámky k 9. číslu posledného ročníka 1970.

Na str. 306 sa tri razy používa slovo nádražie... *Hoci už dávno nežijem v slovenskom prostredí, môj jazykový cit hodnotí toto slovo ako nenašské. A neviem, do akej miery je na tomto mieste v súlade so str. 315 toho istého čísla, kde sa vysvetľuje precízny zmysel termínu* nádražie *podľa hodnotenia prof. dr. A. Petrovského.*

K článku Šimona Ondruša Ako sa zrodil bozk *(str. 299–301) by som chcel poznamenať, že autor vynechal pri etymologickom výklade tohto slova latinský výraz* basium, *ktorý jestvoval popri* osculum *i v klasickej latinčine, ale mal hovorový až vulgárny ráz. Z tohto základu vzniklo napr. talianske* bacio, *francúzske* baiser, *španielske* baso, *rumunské* bezea.

Nie som lingvista, ale sa mi vidí, že pri etymologickom výskume slova bozk *nemožno odhliadnuť od latinského slova* basium, basiare. *Tobôž ak je pravda, že presunutie významu "pozdraviť" – "pobozať" stalo sa u nás pod vplyvom krest'anstva, ako to tvrdí autor. Nebude aj toto slovo jedno z tých mnohých, ktoré sme prijali z vulgárnej latinčiny ešte v predveľkomoravských a v predcyrilometodských časoch (a preto ich už vôbec nepociťujeme ako prevzaté)?*

Prepáčte mi tieto moje poznámočky. Nechcú byť ony nijakou kritikou, ale iba službou tak váženým autorom, ako aj nášmu vzácnemu časopisu, a teda našej jazykovej kultúre..."

Je jasné, že publikovanie týchto dokumentov umožnili radikálne zmeny v našej politickej situácii. Bez nich by boli azda navždy zapadli archívnym prachom citované vzácne listy, ktoré nie sú iba korešpondenciou zahraničného čitateľa s redakciou, lež aj ponukou na spoluprácu a upozornením na obchádzané terminologické témy. Ponuka síce celkom odmietnutá nebola, no spolupráca bola krátkodobá, minimálna a vedel o nej len úzky okruh ľudí z redakčnej rady Kultúry slova. Zmieňujeme sa o tom všetkom preto, že už pred vyše dvadsiatimi rokmi sa ponúkala, ale nevyužila možnosť spolupracovať so slovenskými kultúrnymi inštitúciami v zahraničí, získať z Ríma profilové publikácie pre potreby jazykovedného pracoviska SAV a pripraviť tak materiálovú bázu aj na konfrontačný výskum spisovnej slovenčiny doma a spisovnej slovenčiny za hranicami Slovenska. Táto možnosť sa využíva až teraz, pravda, nadväzovanie kontaktov je revirzibilné – prebieha opačným smerom: vtedy sa o ne zaujímali tí za hranicami, teraz iniciatíva vychádza od nás.*

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

*Vedenie Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV požiadalo riaditeľa Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme o zaslanie profilových publikácií pre potreby vedeckého pracoviska. Žiadosť bola vybavená kladne a veľmi rýchlo. Jazykovú recenziu o dvoch poslaných publikáciách publikujeme na s. 91–94 tohto čísla.

Z listov komisii pre nápravu krívd pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV

Hoci sa len ťažko dá oddeliť osobná a pracovná stránka postihov, ktoré zasiahli mňa a moju rodinu po vylúčení z KSČ v r. 1958 a 1970 (keď bola moja rehabilitácia z r. 1968 anulovaná ako „dubčekovská rehabilitácia"), zmienim sa tu len o dôsledkoch, ktoré sa nejakým spôsobom týkali mojej činnosti ako jazykovedca. Táto stránka veci totiž súvisí s dejinami slovenskej jazykovedy a slovenských jazykovedcov. Ide o jeden z tzv. „ľahších" prípadov, ku ktorému komisia pre nápravu krívd JÚĽŠ SAV pripomenula, že „V. Blanár po druhom vylúčení z členstva KSČ v r. 1970 nemusel opustiť pracovisko a mohol nerušene vedecky pracovať, publikovať v odborných časopisoch atď.". V skutočnosti bola situácia od začiatku 70. rokov omnoho zložitejšia a dramatickejšia. Na FF UK bolo moje menovacie konanie za profesora slovenského jazyka, ktoré sa úspešne skončilo, zastavené. Rehabilitačná komisia FF UK prípisom zo 6. 3. 1990 zaujala k zamietnutiu kvalifikačného postupu takéto stanovisko: „Vážený pán docent, rehabilitačná komisia Filozofickej fakulty UK sa zišla 6. marca 1990. Na svojom zasadnutí sa zoznámila s archívnym materiálom, podľa ktorého napriek úspešnému priebehu menovacieho pokračovania za profesora roku 1958 ste túto hodnosť nedostali. Táto situácia sa zopakovala r. 1970, keď sa zdôvodnila Vaším vylúčením z radov KSČ. Komisia obe zamietnutia kvalifikačného postupu považuje za hlboko nespravodlivé. Fakulta sa Vám za túto krivdu úprimne ospravedlňuje. Súčasne vyjadruje presvedčenie, že si najvyššiu pedagogickú hodnosť plne zasluhujete a dospela k záveru, že by ste hodnosť profesora mali urýchlene získať. So želaním pevného zdravia doc. PhDr. Ivan Slimák, CSc., dekan FF UK, v. r. a prof. PhDr. Jozef Novák, DrSc., prodekan, predseda rehabilitačnej komisie, v. r." Z materiálov, ktoré som dostal v marci 1990 po rozpustení kádrového úseku SAV, som sa dozvedel, že v zmysle rozhodnutia výboru ZO KSS pri JÚĽŠ z r. 1970 ako vylúčený z radov KSČS som nesmel vykonávať vedúce funkcie a nesmel som prednášať na vysokej škole. Pravda, vedenie ústavu a stranícka organizácia sa stotožnili so stanoviskom nadriadených orgánov, že môžem ostať na doterajšom pracovisku. V praxi sa však uplatňovala široká paleta normalizačných opatrení.

Po straníckych previerkach som bol zbavený funkcie vedúceho oddelenia dejín jazyka (ktorú som vykonával po dočasnom vrátení členstva v KSČS) a vedúceho autorského kolektívu historického slovníka. Vedúcim autorského kolektívu a vedeckým redaktorom hotového ukážkového elaborátu *Slovenského historického slovníka z predspisovného obdobia* (Bratislava 1973, s. 354) sa stal nový vedúci oddelenia dr. Š. Peciar, CSc.

Š. Peciar, vtedajší predseda ZO KSS, prevzal aj funkciu predsedu Lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitéte slavistov, ktorej

som bol iniciátorom a ktorej členov som v priebehu jednoročných rokovaní s príslušnými slovanskými národnými komitétmi navrhol a dohodol. Na znak nesúhlasu s takýmto postupom zástupca Maďarska a Rumunska prestali s komisiou spolupracovať. Ja som ostal členom komisie. Na lexikologicko-lexikografickej konferencii v Smoleniciach, usporiadanej pri príležitosti I. zasadnutia LLK pri MKS v máji 1970, som predniesol úvodný referát a záverečné hodnotenie sympózia. Tieto príspevky nemohli vyjsť v zborníku materiálov z konferencie *Slovo a slovník*. Referát *Systémové vzťahy v slovnej zásobe a spracovanie slovníka* bol neskôr publikovaný v časopise *Slavica Slovaca* (1974). Na začiatku 70. rokov sa moje práce citovali – tak ako to bolo zvyčajné v mnohých iných prípadoch – miestom publikovania príspevku, používala sa aj skratka *V. B.*, resp. meno bolo z citácie vyčiarknuté. Neskorší (tajný) súhlas ÚV KSS s publikačnou činnosťou sa nevzťahoval na učebnice (preto dielo V. Blanár – E. Jóna – J. Ružička *Dejiny spisovnej slovenčiny II*, 1974, nemohlo dostať klauzulu vysokoškolskej učebnice) a na stranícku tlač. Pravda, publikovanie výsledkov výskumnej práce sa viazalo na súhlas vedúceho pracovníka, prípadne straníckej organizácie. Napr. nedostal som súhlas publikovať príspevok v jubilejnom zborníku E. Paulinyho a R. Olescha. Väčšie ťažkosti boli s monografickými prácami. Práce *Živé osobné mená na strednom Slovensku I. 1* (1978) a *I. 2* (1983), ktoré charakterizovala odborná kritika ako základné dielo slovanskej antroponomastiky, mohla vyjsť v malom náklade a malotirážnou technikou iba vďaka úsiliu spolupracovníka prof. J. Matejčíka, vtedajšieho dekana PF v B. Bystrici. Chystaný 3. zväzok nemá nateraz vydavateľa.

V referáte *Onomastický výskum na Slovensku. Ciele, metódy, aktuálne úlohy* (Jazykovedný časopis, 16, 1965) som zdôvodnil potrebu systematického a metodicky premysleného vyskumu vlastných mien na Slovensku a potrebu vytvoriť primeranú organizačnú základňu. V r. 1966 sa konštituovala pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV Slovenská onomastická komisia ako medziodborový riadiaci orgán. Do dejín slovanskej onomastiky sa natrvalo zapísali slovenké onomastické konferencie (obyčajne so zahraničnou účasťou), na ktorých sme systematicky analyzovali a domýšľali podstatné aspekty vlastných mien. Naše výskumy vzbudili pozornosť aj na medzinárodných fórach (porov. napr. V. Blanár: *Der linguistische und onomastische Status des Eigennamens.* In: Reader zur Namenkunde. I. Namentheorie. Hildesheim – Zürich – New York 1989). Najväčším medzinárodným uznaním pracovných výsledkov slovenskej onomastiky sú opakované návrhy predsedníctva ICOS-u usporiadať v Bratislave medzinárodný onomastický kongres. Na „radu" riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV J. Ružičku som odovzdal predsedníctvo Slovenskej onomastickej komisie mladším spolupracovníkom (J. Matejčík, po ňom M. Majtán), čo sa však v danom prípade neprejavilo na práci komisie negatívne. O zdravom metodologickom vare slovenskej onomastiky

svedčí 10 zväzkov materiálov zo slovenských onomastických konferencií (pravda, také fakty, ako že ideový vedúci konferencie nemohol figurovať ako (vedecký) redaktor zborníka materiálov, pokladali všetci zainteresovaní za prirodzený jav). Nemalé ťažkosti som mal s vykonávaním funkcie predsedu antroponomastickej subkomisie pri Medzinárodnom komitéte slavistov, pretože v styku so zahraničím som nemohol vystupovať ako vedúci a nemal som možnosť zorganizovať pracovné stretnutie subkomisie (o tom podrobnejšie v príspevku: *Výskum slovanských osobných mien a slovanský antroponomastický atlas,* Slavica Slovaca – v tlači).

V 70. rokoch prebiehal v JÚĽŠ SAV proces normalizácie. Novo sa konštituovali redakčné rady časopisov, upravil sa súpis recenzentov a redaktorov jazykovedných publikácií. Bol som vylúčený z redakčnej rady Jazykovedného časopisu, Slovenskej reči, časopisu Slavica Slovaca a Slavie. Do radu normalizačných opatrení patrilo vylúčenie zo Slovenského komitétu slavistov. Pracovnú koncentráciu a vnútornú vyrovnanosť nahlodávalo každoročné obnovovanie pracovnej zmluvy. V posledných dvoch desaťročiach som venoval najviac úsilia veľkému kolektívnemu dielu slovenskej jazykovedy *Historickému slovníku slovenského jazyka* ako spoluautor koncepcie, spoluautor hesiel a spoluredaktor diela. Vďaka enormnému úsiliu celého autorského kolektívu podarilo sa do r. 1989 odovzdať prvé dva zväzky slovníka do vydavateľstva Veda. Teoretickú syntézu výskumu vývinu slovnej zásoby som podal v monografii *Lexikálno-sémantická rekonštrukcia* (1984). Vedenie ústavu a straníckej organizácie v 70. rokoch dôsledne dbali, aby sa dodržiavalo rozhodnutie výboru z r. 1970. V r. 1970 som po jednoročnom prednáškovom kurze dejín slovenčiny v Slovanskom ústave vo Viedni nesmel prijať miesto hosťujúceho profesora na viedenskej univerzite a na univerzite v Kölne. V obidvoch prípadoch naše kompetentné miesta dali prednosť tomu, aby sa na týchto univerzitách slovenčina neprednášala. Takisto som musel odmietnuť pozvanie predniesť cyklus prednášok z teórie onomastiky na univerzite v Stockholme.

Nebudem tu podrobnejšie spomínať mnohoročné finančné postihy vyplývajúce z platobného zaradenia, zásahy straníckych orgánov pri súbehoch v Slovenskom literárnom fonde, pri návrhoch na vyznamenanie radom Cyrila a Metoda v Bulharsku, negatívne dôsledky pri štúdiu a vstupe do zamestnania mojich detí atď. atď., pretože tieto okolnosti vybočujú z vymedzenia, ktoré som na začiatku uviedol. Dajú sa charakterizovať vetou, ktorou začína L. N. Tolstoj Annu Kareninu: „Všetky šťastné rodiny sú si podobné, každá nešťastná rodina je nešťastná svojím spôsobom."

Vincent Blanár

ROZLIČNOSTI

Význam prídavných mien úradný a verejný

„Slovenský jazyk je jediným štátnym jazykom používaným v úradnom a verejnom styku na celom území Slovenskej republiky." – To je výňatok z návrhu ústavného zákona SNR o postavení slovenského jazyka ako jediného štátneho a úradného jazyka v SR. Uviedli sme ho na úvod nášho príspevku o slovách *úradný* a *verejný* preto, že sa v ňom tieto slová vyskytujú popri sebe. Vynára sa prirodzená otázka, či takéto použitie sleduje cieľ vyjadriť označenú skutočnosť súhrnne, t. j. vyzdvihnúť osobitne aj to, že ide o úradný styk, aj to, že ide o verejný styk, alebo tu ide o rozdielne vyjadrenie tej istej veci. Niektoré spojenia s týmito prídavnými menami vyzerajú totiž zdanlivo ako významovo totožné; také sú napr. dvojice *úradné vyhlásenie* a *verejné vyhlásenie* alebo *verejný oznam* a *úradný oznam,* prípadne *verejná listina* a *úradná listina.*

Stredobodom našej pozornosti sú však spojenia *úradný styk* a *verejný styk* citované z návrhu jazykového zákona. Tieto spojenia presvedčivo ukazujú, aký je medzi slovami *úradný* a *verejný* významový rozdiel: *úradný styk* nemusí byť verejný a *verejný styk* zasa nemusí byť nevyhnutne úradný. Napríklad v úradnom styku môžu byť dve osoby, povedzme riaditeľ a pracovník príslušnej organizácie, ale takýto úradný styk (povedzme úradný rozhovor) vonkoncom nemá verejný ráz: verejný by bol vtedy, keby sa konal pred verejnosťou. A z druhej strany vo verejnom styku je povedzme rečník a zhromaždenie, ktorému sa prihovára, ale takýto verejný styk vôbec nemá alebo nemusí mať úradný ráz, lebo rečník môže hovoriť zhromaždeniu číro osobné vyznanie na adresu istej vynikajúcej osobnosti. Jeho prejav má teda verejný ráz preto, že sa koná pred verejnosťou, ale nie je to úradný prejav, lebo ho neprednáša z moci nejakého administratívneho orgánu, úradu. Na otázku, či platí, že to, čo je úradné, je aj verejné alebo naopak, že to, čo je verejné, je aj úradné, odpovedáme teda jednoznačne nie.

Z doterajšieho výkladu vychodí, že význam prídavných mien *úradný* a *verejný* sa nám v istých spojeniach síce môže javiť ako blízky alebo dokonca prekrývajúci sa v istom bode, ale zásadne ide pri týchto prídavných menách o rozdielne významy; prídavné mená *úradný* a *verejný* nie sú teda synonymné vyjadrovacie prostriedky. Rozdiel v ich význame si uvedomujeme predovšetkým ako rozdiel daný motiváciou, spôsobom utvorenia jedného i druhého slova: za prídavným menom *úradný* si nevyhnutne uvedomujeme jeho slovotvorné východisko – podstatné meno *úrad* s významom „administratívny orgán", kým prídavné meno *verejný* je v našom vedomí bezprostredne zviazané so slovom *verejnosť* vo význame „pospolitosť, občania", prípadne vo

význame „verejné, otvorené prostredie". Podľa toho môžeme význam výrazu *úradný* opísať ako „konaný alebo vykonaný z moci úradu" a ilustrovať ho spojeniami *úradný výkon, úradný výnos, úradný záznam, úradná vyhláška* a pod. Naproti tomu význam slova *verejný* môžeme opísať ako „konaný alebo vykonaný za prítomnosti pospolitosti, verejnosti"; tento význam je zreteľný zo spojení *verejné rokovanie, zasadnutie, verejný prejav, verejné vyhlásenie, verejný akt.*

V našej súvislosti je dôležité spojenie *úradný jazyk.* Je to v danom spoločenstve jazyk uznaný štátnou či zákonodarnou mocou ako úradný a charakteristické preň je, že sa ním vykonáva štátna moc, je to jazyk štátnych orgánov, administratívy, jazyk úradov. Z toho vidno, že úradným jazykom sa istý jazyk nestáva automaticky alebo z vôle niekoľkých „neúradných" jednotlivcov. Úradným sa stáva na istom území jazyk spoločenstva až po jeho vyhlásení, kodifikovaní štátnou či zákonodarnou mocou. Vyhlásenie istého jazyka za jazyk úradov na danom území, t. j. za úradný, sa koná zákonodarným aktom (formou ústavného zákona, t. j. zákona na úrovni ústavy, alebo formou zákona) alebo iným právnym aktom (napríklad uznesením vlády ako výkonného orgánu štátnej moci, výnosom alebo vyhláškou príslušného ministra, ak je na to splnomocnený, a pod.). Úradný jazyk sa po uzákonení zaväzne používa v ústnom, ako aj písomnom styku. – Ako drobnosť pripomíname, že druhé z rozoberaných prídavných mien, t. j. *verejný,* sa v spojení s pomenovaním *jazyk* bežne nepoužíva. Bežné je tu iba spojenie slova *verejný* so slovom *styk,* a tak máme v súvise s jazykom výsledné vyjadrenie *jazyk verejného styku.*

Z nášho rozboru významu prídavných mien *úradný* a *verejný* a ich vzájomného vzťahu vychodí, že použitie týchto prídavných mien v citovanom návrhu jazykového zákona popri sebe (to značí v spojení *úradný a verejný styk*) je jazykovo správne a vecne odôvodnené. V tomto vyjadrení sa samostatne označuje používanie jazyka v úradnom styku a samostatne vo verejnom styku. Ak práve toto zodpovedá úmyslu tvorcov návrhu zákona a celkovej jeho dikcii, je takéto použitie prídavných mien *úradný* a *verejný* plne opodstatnené, lebo ako sme ukázali, tieto prídavné mená majú rozdielny význam a neoznačujú to isté.

Ján Kačala

Ešte o slove účastina

V 9. čísle minulého ročníka Kultúry slova (roč. 24, 1990, s. 319–320) v príspevku *Akcia a účastina* K. Hegerová správne ukazuje, že slová *akcia* a *účastina* sú v podstate synonymné, rovnoznačné, ale že sú zreteľné rozdiely vo využívaní. Kým v odbornej (ekonomickej a právnickej) literatúre sa používa

termín *účastina,* v publicistike je podiel približne rovnaký, ale vo frazeológii sa využíva skôr podoba *akcia* (ako ukazuje príklad *akcie futbalistov stúpli* – tu sa nedá použiť slovo *účastina*).

Pokladáme však za potrebné bližšie vysvetliť tento stav, najmä vznik a používanie termínu *účastina.* Treba tu vychádzať zo známeho faktu, že Slováci, Maďari, ale aj iné národy žili v Uhorsku dlhý čas pospolu a zúčastňovali sa aktívne na vytváraní spoločnej uhorskej kultúry, ovplyvňovanej v oblasti jazyka po dlhé stáročia aj úradnou latinčinou. Preto sú aj mnohé lexikálne výrazové prostriedky spoločné slovenčine a maďarčine. Už dávnejšie sme ukázali, že proti českému termínu *míra daně,* ktorý je paralelný s nemeckou podobou *Steuermass,* stojí v slovenčine termín *daňový kľúč,* ktorý je zase paralelný s maďarským termínom *adó kulcs.*

Podobne stoja proti sebe termíny typu *vrchní soud* (nemecky *Obergericht*) a *hlavný slúžny* (maďarsky *föispán*). A tak je to napokon aj s termínmi *akcia* (česky *akce*) – *účastina.* Slovenský termín *účastina* je totiž utvorený presne tak ako maďarský termín *részvény:* v základe je v slovenčine *účasť/časť* a v maďarčine *rész,* kým proti slovenskej prípone *-ina* stojí maďarská prípona *-vény* (známa napr. aj v slove *növény* – rastlina)

Ján Horecký

Konsenzus

V súčasnosti sme svedkami toho, že sa najmä v publicistike často začínajú používať také slová, ktoré dosiaľ používal iba úzky okruh odborníkov. Medzi také slová patrí aj slovo *konsenzus.* Uvedieme aspoň dva doklady na použitie tohto slova v dennej tlači: *Predpokladáme, že dôjde k dohode vo väčšine problémov, niektoré odsúvame na dlhšiu diskusiu, lebo vyžadujú ešte ďalšie rokovania alebo širší konsenzus politických strán* (Národná obroda, 6. 11. 1990). – *Poznatky komisie by sa potom premietli do znenia príslušných článkov novej ústavy v záujme dosiahnutia všeobecného konsenzu* (Slovenský denník, 5. 11. 1990).

Slovo *konsenzus* z našich základných lexikografických príručiek zachytáva Slovník slovenského jazyka I (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959), pričom ho hodnotí ako knižné a vykladá slovami „súhlas, privolenie". Rovnako ho uvádza aj Slovník cudzích slov od M. Ivanovej–Šalingovej a Z. Maníkovej (Bratislava, SPN 1979), pravda, ten dopĺňa aj informácie o pôvode slova, t. j. že ide o slovo pochádzajúce z latinčiny. Tento slovník však uvádza aj podobu *konsens* (takisto s údajom o latinskom pôvode) ako právnický termín s významom „súhlasná vôľa zmluvných strán vo všetkých záležitostiach uzatváranej zmluvy" a napokon aj latinský výraz *consensus omnium,* ktorý

sa tu vykladá ako „všeobecný súhlas; so súhlasom všetkých". K. Rebro v publikácii Latinské právnické výrazy a výroky (Bratislava, Obzor 1986) tiež zachytáva aj latinský výraz *consensus* (prekladá ho slovami *súhlas, zhoda*), aj výraz *consensus omnium* (prekladá ho spojením *mienka všetkých,* resp. slovom *jednomyseľnosť*).

Ak sa z hľadiska toho, čo sme tu povedali o slove *konsenzus,* resp. o jeho latinskom východisku, pozrieme na použitie slova *konsenzus* vo vetách citovaných na začiatku, môžeme povedať, že v týchto vetách má toto slovo význam „zhoda, súhlas". Pravda, význam slova *konsenzus* by sme tu mohli opísať aj spojeniami *súhlasné stanovisko, názorová zhoda na základe vzájomného porozumenia,* resp. aj *súhlasná vôľa zúčastnených strán.* A azda práve o to ide mnohým autorom, keď vo svojich prejavoch a textoch uprednostňujú z latinčiny prevzaté slovo *konsenzus* pred domácimi slovami *súhlas, zhoda, privolenie.* Pravda, tak ako je to aj pri iných prevzatých jazykových prostriedkoch, ani slovo *konsenzus* by sa nemalo nadužívať, nemalo by sa používať za každú cenu aj tam, kde vystačíme s domácimi jazykovými prostriedkami, teda so slovami *súhlas, zhoda,* prípadne aj so spojeniami *názorová zhoda, súhlasné stanovisko.*

Napokon sa ešte pristavíme pri výslovnosti a pravopise slova *konsenzus* a pri jeho skloňovaní. Latinské slovo *consensus* sa vyslovuje so spoluhláskou *k* na začiatku a so spoluhláskou *z* na začiatku poslednej slabiky slova a v slovenčine sa v zhode s výslovnosťou píše s *k* na začiatku a so *z,* teda *konsenzus.* Upozorňujeme na to preto, že sme sa kde-tu stretli v slovenskom texte aj s pravopisnou podobou *konsensus* a v ústnych prejavoch aj s nesprávnou výslovnosťou *(konzenzus).* Pri skloňovaní podstatného mena *konsenzus* koncové *-us* odpadá tak, ako je to pri skloňovaní mnohých iných rovnako zakončených slov prevzatých z gréčtiny a z latinčiny (napr. *habitus, exitus, mýtus, tetanus, tezaurus, dinosaurus, brontosaurus*). Správne teda je: *v záujme dosiahnutia konsenzu, hovoriť o konsenze* a pod.

Matej Považaj

Slová ruženec a pátričky

Slová *ruženec* a *pátričky* sú známe v odbornej, ako aj ľudovej katolíckej náboženskej terminológii. Obidve súvisia so známou modlitbou ruženca, pri ktorej sa používa pomôcka podobná modlitbovej šnúre obľúbenej v krajinách Orientu. Pozoruhodné je, že táto modlitba, ktorá vznikla na kresťanskom Západe, obsahuje prvky, ktorými sa veľmi nápadne zbližuje s modlitbovou technikou kresťanského Východu. Je to rozjímavá modlitba, ktorú – chápanú ako text – štylisticky charakterizuje opakovanie istej modlitbovej formuly.

Slovom *ruženec* sa teda pomenúva *1.* rozjímavá modlitba (pozostávajúca z čiastkových slovných modlitieb *Verím v Boha, Otče náš, Zdravas, Mária, Sláva* a z pätnástich formúl rozjímavej látky), *2.* pomôcka určená na túto modlitbu, ktorá má podobu šnúry s piatimi desiatkami guľôčok či ružencových zrniek. Sama osebe sa táto modlitba koná súkromne alebo verejne ako ružencová pobožnosť a v liturgických knihách rozličného druhu sa označuje ako *Svätý ruženec.*

Jednotlivé formuly ako jadrové vety rozjímania sa nazývajú tajomstvá. Slovo *tajomstvo* by teda v podrobnejšom lexikografickom opise malo v slovníkovom hesle obsahovať aj tento význam, pravda, s kvalifikátorom označujúcim cirkevné slovo.

Jadrom opakovania textu tejto rozjímavej modlitby je biblická modlitba *Zdravas, Mária* (v praxi gréckokatolíckej cirkvi *Raduj sa, Panna Mária*), pri ktorom sa zároveň rozjíma o piatich radostných, piatich bolestných a piatich slávnostných udalostiach z Kristovho života, ako aj zo života jeho matky Márie, ktoré sú sformulované do jednotlivých tajomstiev, napr. (Ježiš), ktorý bol pre nás ukrižovaný atď. Z úsporných dôvodov sa jednotlivé tajomstvá označujú radovými číslovkami (napr. uvedený príklad má paralelu v dvojslovnom pomenovaní *desiate tajomstvo).*

Názov *ruženec* pochádza z latinského výrazu *rosarium,* ktorý súvisí s latinským slovom *rosa* (ruža) a pomenúva sa ním ružový veniec alebo ružová záhrada. Z 13. storočia pochádza legenda, že ktorýsi mariánsky ctiteľ uvil z päťdesiatich zdravasov akoby veniec ruží, aby nimi ozdobil nebeskú Pannu podľa vtedajšieho zvyku rytierov. Rytieri z kniežacích dvorov totiž dávali zhotovovať vence z päťdesiatich ruží, aby nimi ozdobili svoje vyvolené snúbenice, keď ich šli pozdraviť (porov. Vrablec, J.: *Naspäť k Márii.* Samizdat 1988, s. 173). Z lexikálneho hľadiska možno v tejto súvislosti dobre odlíšiť názov modlitby *Zdravas, Mária* od pomenovania *zdravas,* ktorým sa na prvom mieste pomenúvajú guľôčky (zrnká) ruženca (pátričiek) a až druhotne zas aj sama modlitba, pričom toto pomenovanie nadobúda ráz všeobecného podstatného mena so sémantickou črtou počítateľnosti (porov. napr. spojenie *desať zdravasov*). Analogicky však vzniklo aj pomenovanie *otčenáš* popri názve modlitby *Otče náš.* Ide tu o podobný typ apelativizácie, ako sa uplatňuje napr. pri firemných značkách automobilov.

Slovom *pátričky* sa na rozdiel od slova *ruženec* pomenúva len pomôcka určená na túto modlitbu. Slovo *pátričky* je v tomto svojom význame synonymné so slovom *ruženec,* ale má hovorový ráz. Dnes ho používajú zväčša príslušníci staršej generácie. Zaujímavý pôvod tohto slova úzko súvisí so vznikom modlitby ruženca. František Richard Osvald ho vo svojej knižke *Živý ruženec* (Spolok svätého Vojtecha, Trnava 1927, s. 8) opisuje takto: „Keď vo Francúzsku okolo r. 1206 albigénske kacírstvo veľmi sa rozmáhalo, vtedy kázal proti nemu sv. Dominik v meste Tulus veľmi horlive. Ale ľud

si jeho učenia veľmi nevšímal. Sv. Dominik, poznajúc veľkú moc Panny Márie, k nej sa utiekal vo svojom smutnom položení..." V príbehu sa ďalej opisuje videnie, v ktorom Panna Mária nazvala „tajomstvá vtelenia, nanebovstúpenia a oslávenia... Ježiša Krista ... ľúbezný ruženec (ružový veniec)". Od tých čias vraj Dominik, zakladateľ rehole Bratov kazateľov čiže dominikánov, šíril túto modlitbu. Ukázalo sa však, že pôvodcom ruženca nie je svätý Dominik, ale takmer zabudnutý kartuzián Dominikus von Preussen (porov. Vrablec, c. d., s. 174). Pravda, ani on nebol jediným autorom tejto modlitby. Už vo včasnom stredoveku sa totiž írski mnísi spoločne modlievali 150 žalmov, tzv. kvinkvagénu. A tie bolo treba čítať. Lenže v kláštoroch bývali aj laickí bratia, ktorí nevedeli dobre čítať, a tak namiesto 150 žalmov recitovali 150 otčenášov, pričom na ich počítanie používali tzv. otčenášovú šnúru. Keďže modlitba *Otče náš* sa po latinsky nazýva *Pater noster,* otčenášová šnúra dostala u nás meno *pátričky.* Toto pomenovanie sa nezmenilo ani neskôr, na prelome tisícročí, keď začala prekvitať mariánska úcta a spomínaná pomôcka sa začala používať aj na odratúvanie 150 zdravasov čiže modlitby *Zdravas, Mária.* Dominikus von Preussen v advente r. 1409 prvý vložil do päťdesiatich zdravasov ruženca tajomstvá, ktoré predstavovali päťdesiat udalostí z Ježišovho i Máriinho života. Neskôr sa tento počet zredukoval na pätnásť tajomstiev, a to zásluhou dominikánov v Kolíne nad Rýnom. Táto podoba sa zachovala dodnes.

S modlitbou ruženca práve v uvedenej podobe nepriamo súvisí aj pomenovanie *ruža.* V ľudovej náboženskej terminológii sa slovom *ruža* pomenúva jednak ružencové spoločenstvo pätnástich veriacich, ktorí sa modlia ruženec takým spôsobom, že v priebehu mesiaca každý z nich rozjíma o jednom z ružencových tajomstiev, ktoré sa žrebujú v každú prvú nedeľu mesiaca. Slovom *ruža* sa zároveň pomenúva aj listina, na ktorej sa k menám jednotlivých členov zapisujú vyžrebované tajomstvá.

Jozef Pavlovič

Ks

SPRÁVY A POSUDKY

Jazyková kultúra v katolíckej liturgii

(Rímsky misál. Rím, Typis polyglottis vaticanis 1981. 1052 s. Lekcionár 1. Rím, Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda v Ríme 1981. 766 s.)

V súbore publikácií, ktoré na žiadosť vedenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV poslal riaditeľ Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme do Bratislavy slovenskému akademickému jazykovednému pracovisku na výskumné ciele, majú z hľadiska jazykovej kultúry výnimočné postavenie a mimoriadny význam dve publikácie: *Rímsky misál* (ďalej *M 1981*) a *Lekcionár 1* (ďalej *L 1*). Použitie elatívov výnimočný, mimoriadny je pevne opreté o realitu, nie je len prázdnym naštylizovaným zveličením. S textami týchto dvoch kníh sa totiž pravidelne stretá najmenej tretina obyvateľov Slovenska, a tak je celkom prirodzené, že vplývajú nielen na ich duchovné ustrojenie a smerovanie, čo je ich prvoradé poslanie, ale že v rámci neho ovplyvňujú aj jazykové vedomie percipientov. Okrem toho sú to hlavné knihy katolíckej liturgie (porov. M 1981, s. 7[x]).

Príprava a vydanie nového či obnoveného misála i lekcionára súvisí s II. vatikánskym koncilom, ktorý rozhodol, že „treba tak usporiadať texty a obrady, aby jasnejšie vyjadrovali sväté veci, ktoré naznačujú" a ďalej „omšový poriadok treba tak prepracovať, aby jasnejšie vynikol zmysel jednotlivých častí a ich vzájomný súvis" (M 1981, s. 12[x]). V tomto určení sú z hľadiska jazykovej kultúry dôležité slová *usporiadať texty,* ktorými treba rozumieť aj jazykovú úpravu nevyhovujúcich starších formulácií, nie iba zaradenie na príslušné miesto v štruktúre omše. Porovnanie starších omšových textov v knihe *Misál latinsko-slovenský* (Trnava, Spolok sv. Vojtecha 1952. 1224 + 313 + 10 s.) s textami v M 1981 a L 1 potvrdzuje, že usporiadať texty tu naozaj znamená aj dať ich do súladu so súčasnou spisovnou normou a kodifikáciou, zbaviť v jednotlivých prípadoch neopodstatneného nánosu archaickosti alebo knižnosti, a tak priblížiť k súčasnému živému vyjadrovaniu. Ako zosúčasňujúce a prospešné jazykovej kultúre hodnotíme úpravy, ktoré sa urobili v texte oslavnej piesne *Gloria, Vyznanie viery (Verím v Boha)* a všeobecne známej modlitby *Otče náš.*

Hodnovernosť tvrdenia zo záveru predchádzajúceho odseku potvrdíme teraz porovnaním staršej a novšej redakcie niektorých častí uvedených troch textov. Napr. časť textu *Gloria* v M 1952 (s. 506–507) znie takto: *Chválime teba. Dobrorečíme tebe. Klaniame sa tebe. Oslavujeme teba. Vďaky vzdávame tebe.* V M 1981 (s. 344) čítame toto: *Chválime ťa, velebíme ťa, klaniame sa ti, oslavujeme ťa, vzdávame ti vďaky...* Nahradenie dlhších tvarov osobného

zámena *ty* (t. j. tvarov *teba, tebe*) kratšími tvarmi *t'a, ti* spolu s oddeľovaním jednotlivých veršov čiarkou, a nie bodkou robí text citeľne hladším, plynulejším, dynamizuje ho. Rozdiel v lexikálnom obsadení (porov. *dobrorečíme tebe* oproti *velebíme t'a*) iba zaznamenávame. Dôvody na zmenu sú tu pravdepodobne iné než čisto jazykové, keďže obidve slová sú plne spisovné aj významovo blízke. Poznamenávame ešte, že v revidovanom texte oslavnej piesne *Gloria* sa upustilo od niektorých archaických vokatívov s pádovou príponou *-u*, preto v ňom nachádzame podoby *Kráľ nebeský, Baránok Boží,* a nie *Kráľu nebeský, Baránku Boží* ako v M 1952.

Viaceré textové zmeny sú aj vo *Vyznaní viery*. Za najväčšiu zmenu treba pokladať preklad verša *Et incarnatus est de Spiritu Sancto ex Maria Virgine et homo factus est.* V M 1952 (s. 509) znie preklad takto: *A vtelil sa skrze Ducha Svätého z Márie Panny a človekom sa stal.* Netreba osobitne dokazovať, že toto je jedno z tých miest, ktoré bolo potrebné upraviť, „aby jasnejšie vyjadrovalo sväté veci, ktoré naznačuje", a, pravdaže, aby znelo súčasnejšie. Docielilo sa to vynechaním slovesa *vtelit' sa,* úpravou archaizujúceho slovosledu a upriamením sa na vecnú správnosť (logickosť) výpovede. Preto v M 1981 (s. 348) čítame takúto významovo priezračnú a syntakticky prehľadnú slovenskú paralelu citovaného latinského textu: *A mocou Ducha Svätého / vzal si telo z Márie Panny / a stal sa človekom.* Zreteľný textový posun je aj v niektorých ďalších veršoch. Napr. verš *Ukrižovaný bol tiež za nás, pod Pontským Pilátom trpel a bol pochovaný* (M 1952, s. 509) má po textovej revízii túto podobu: *Za nás bol aj ukrižovaný za vlády Poncia Piláta, bol umučený a pochovaný* (M 1981, s. 348). Popri zmene slovosledu je v tomto verši pozoruhodný preklad predložkového výrazu *sub Pontio Pilato.* Preklad *pod Pontským Pilátom* v staršej redakcii textu je síce doslovný, t. j. silno závislý od latinskej predlohy, ale nie je nesprávny. Preklad *za vlády Poncia Piláta* v M 1981 vyznieva tak, ako keby v predlohe bol tzv. absolútny ablatív *Pontio Pilato procurante,* ale kultúre a zmyslu textu to iba prospelo, rovnako ako prospel preklad verša *sedet ad dexteram Patris* v podobe *sedí po pravici Otca* (M 1952). V súvislosti s veršom, v ktorom sa vyskytuje meno rímskeho miestodržiteľa v starovekej Palestíne, chceme upozorniť na prax v prepisovaní starovekých mien v katolíckej náboženskej literatúre. Aj M 1981 sa pridŕža tradície, t. j. mená prepisuje podľa výslovnosti, nie podľa pravopisu v latinskej alebo inej predlohe a často ich aj inak adaptuje (porov. lat. *Pontius Pilatus* a slov. *Poncius Pilát*). To je významný jazykový a kultúrny jav, ktorý nijako nemožno ignorovať pri formulovaní zásad prepisu antických mien do slovenčiny.

V modlitbe *Otče náš* M 1952 (s. 535) má vo verši *a neuvoď nás do pokušenia* archaizmus *neuvoď,* vo verši *ale zbav nás od zlého* je rekcia slovesa *zbaviť* ovplyvnená latinskou predlohou (porov. *libera nos a malo*). Naproti tomu v M 1981 nachádzame *a neuveď nás do pokušenia,* teda

pravidelne utvorený imperatív od zápornej podoby slovesa *uviesť, ale zbav nás zlého,* t. j. bezpredložkovú väzbu slovesa *zbaviť* živú v súčasnom úze a potvrdenú platnou kodifikáciou.

Druhá kniha, ktorá sa popri misáli používa v katolíckej liturgii, je lekcionár. Obsahuje vybrané časti zo Starého zákona, Skutkov apoštolov (z týchto kníh sa pri omši čítajú príslušné state označené v L 1 ako 1. a 2. čítanie, t. j. prvá a druhá lekcia – preto lekcionár) a evanjeliá. Aj na týchto textoch sa urobilo veľa textovokritickej práce súvisiacej jednak s ich exegézou (výkladom, interpretáciou), jednak s jazykovou kultúrou. Ako príklad na prácu s textom v prospech jazykovej kultúry uvedieme niekoľko veršov z evanjelia podľa Matúša obsahujúceho Kristovu reč na vrchu – osem blahoslavenstiev. V M 1952 čítame toto: *Blahoslavení chudobní v duchu, lebo ich je kráľovstvo nebeské... Blahoslavení, ktorí žalostia, lebo potešení budú... Blahoslavení pokojamilovní, lebo ich synmi Božími budú volať...* V L 1 sú tieto tri vybrané blahoslavenstvá jazykovo stvárnené takto: *Blahoslavení chudobní v duchu, lebo ich je Nebeské kráľovstvo. – Blahoslavení plačúci, lebo oni budú potešení. – Blahoslavení, čo šíria pokoj, lebo ich budú volať Božími synmi.* Užitočným zásahom do textu je úprava inverzného slovosledu pôsobiaceho nefunkčne archaizujúcim dojmom (porov. *kráľovstvo nebeské – Nebeské kráľovstvo, potešení budú – budú potešení*) a nahradenie knižných slov bežnými, nepružných zložení dynamickým opisom (*ktorí žalostia – plačúci, pokojamilovní – čo šíria pokoj;* táto posledná úprava očividne súvisí aj s interpretáciou textu). V týchto intenciách sa urobila jazyková úprava celého evanjelia, vlastne všetkých lekcií a evanjelií. Na margo blahoslavenstva, ktoré hlása chudobu ako prepotrebnú kresťanskú cnosť, poznamenávame, že v niektorých prekladoch má toto blahoslavenstvo podobu *Blažení chudobní duchom, lebo ich je kráľovstvo nebies* (Nový testament, Kingston Biblie Trust 1983, s. 6), ktorá daktorých laikov zvádza k neželateľnej interpretácii (*chudobní duchom* = s malým intelektom). V súvise s textami evanjelií treba ešte uviesť, že v L 1 sa dôsledne vynechávajú vstupné slová *Za onoho času...* Možno predpokladať, že táto úprava má aj iný, hlbší zmysel než len skrátenie textu.

V súčasnej katolíckej omšovej liturgii je staronovou vecou začlenenie modlitby veriacich. V M 1952 sa uvádza iba pri veľkopiatkových obradoch a vo vysvetľujúcom texte k obradom sa spomína, že pôvodne bola súčasťou každej omše (s. 427). Obsahom týchto textov sú prosby veriacich za duchovné i telesné, časné i večné dobrá. Pristavujeme sa pri nich preto, že sú formulované vysoko kultivovaným jazykom, nevtieravo a že spolu s inými textami umožňujú veriacemu aktívne sa zúčastňovať na bohoslužbe.

Táto správa o liturgických textoch nemá nijaké analytické či textovokritické ambície, čo napokon vidieť aj z toho, že sa v nej predkladá na porovnanie iba niekoľko jednotlivostí. Treba ju chápať ako oneskorené, v akademickom časopise doteraz vlastne nemyslitеľné upozornenie na to, akú veľkú,

filologicky náročnú kultúrotvornú robotu urobila Slovenská liturgická komisia vedená nitrianskym biskupom Jánom Pásztorom a ako prekladom týchto textov dôstojne nadviazala na slávnu cyrilometodskú tradíciu. Zásluhou komisie veriaci počúvajú v kostoloch monumentálne jednoduché a slohovo starostlivo vybrúsené slovenské slovo blahodarne ovplyvňujúce ducha a osobitne aj jazykové vedomie.

Ivan Masár

SPYTOVALI STE SA

Písanie bodky a ďalších interpunkčných znamienok za textami pod obrázkami. – H. M. z Bratislavy nás prosí o odpoveď na otázku, či možno v časopisoch a knihách uvádzať texty pod fotografiami bez bodky. Pritom uvádza dva druhy textov: viacvetové a jednovetové. Keďže medzi vetami je potrebné písať bodku, vynára sa otázka, či sa má písať bodka za poslednou vetou takého textu, najmä keď sa za jednovetovými textami pod fotografiami bodka pravidelne nepíše.

V odpovedi predovšetkým potvrdzujeme, že je ustálené za jednovetovými textami pod fotografiami (dodali by sme: pod obrázkami vo všeobecosti) neuvádzať bodky, napr. *Generál Milan Rastislav Štefánik (tretí zľava)* – *Obrázok znázorňuje systém prenášania sily na pohyblivé časti stroja* – *Schéma krvného obehu v ľudskom organizme* – atď.

Ak ide o text pod obrázkom majúci viac viet, medzi ktoré sa celkom prirodzene píše bodka ako signál zakončenia vety, odporúčame písať bodku aj za poslednou vetou, napr. *V ostatných dňoch vystavovali pri pražskom Paláci kultúry najnovšie modely automobilky Audi. Podujatie patrilo medzi pozoruhodné víkendové atrakcie našej metropoly.* (Národná obroda) – *Predstavte si, že by ste kupovali v obchode jablčka a predavačka by vám každé pred odvážením vyleštila. Možno sa toho raz aj my dožijeme. Súkromníci už s tým začínajú.* (Národná obroda)

Napokon sa žiada upozorniť, že jednovetové texty pod obrázkami môžu vyjadrovať aj iný obsah ako jednoduché oznámenie, ktorého primeranou formou je oznamovacia veta. Ak ide o otázku, ktorá sa vyjadruje opytovacou vetou, píše sa aj v jednovetovom texte na konci otáznik, lebo ten je rozhodujúcim písomným signálom opytovacej vety. Napr.: *Nepadlo by vám také osvieženie dobre?* – *Možno tomu ešte aj dnes veriť?* – To, čo sme povedali o opytovacích vetách, platí aj o ostatných dvoch druhoch viet podľa obsahu – o rozkazovacích a o želacích vetách: na konci píšeme výkričník ako rozhodujúci písomný

signál ich obsahu. Napr. *Vystríhajte sa nasledovania podobných dobrodruhov! – Nedajte sa obalamutiť prázdnymi sľubmi! – Kiež by ešte nebolo neskoro! – Aby sme už boli doma!*

Našu odpoveď môžeme uzavrieť zistením, že pri písaní bodky v textoch pod obrázkami rozlišujeme viacvetové a jednovetové texty. Kým na konci pri jednovetových textoch bodku nepíšeme, pri viacvetových textoch píšeme bodku aj na konci poslednej vety. Pri opytovacích, rozkazovacích a želacích vetách píšeme príslušný grafický znak aj v jednovetových textoch.

Ján Kačala

O slovese preraňajkovať sa. – „V novinách som sa nedávno dočítal, že Lasica a Satinský sa preraňajkovali do Toronta. Je sloveso *preraňajkovať sa* správne? Nenašla som ho v nijakom slovníku." (Z listu čitateľky A. Š. z Košíc.)

Sloveso *preraňajkovať sa,* ktoré dva razy použil J. Satinský vo svojom rozprávaní o ceste do Ameriky, je síce autorov výtvor, jeho novotvar, ale z opisovaných súvislostí je význam jasný. V priebehu cesty lietadlom z Bratislavy cez Varšavu do Toronta dostali naši cestovatelia päťkrát občerstvenie (to šieste, o ktorom píše, už sotva možno pokladať za raňajky, keď bolo o piatej popoludní).

Je však prirodzené, že každý tomuto slovesu správne porozumie. Prečo? Pretože je utvorené podľa všeobecne známeho modelu, ktorý by sme mohli trocha zjednodušene opísať ako „dostať sa niekam (do niečoho, cez niečo) vykonávaním činnosti". Môžeme uviesť niekoľko príkladov: Dostať sa niekoľkými zápasmi (bojmi) do finále súťaže môžeme vyjadriť výrazom *prebojovať sa do finále.* Dostať sa z obkľúčenia silnou streľbou je *prestrieľať sa z obkľúčenia.* Ak namiesto streľby použijeme boxovanie, môžeme povedať, že *sme sa preboxovali z rozzúreného davu.* Ak nám myši prežrali vrece s obilím, môžeme povedať, že *sa prehrýzli cez vrece.* Ale môžeme *sa prehrýzť aj k podstate problému, prepracovať sa k výhodnejšiemu riešeniu.* Z týchto dvoch príkladov vidieť, že slovesá tohto typu môžu mať aj prenesený, obrazný význam.

Podobne je to aj so slovesom *preraňajkovať sa.* Pravda, sloveso *raňajkovať* nemá význam „usilovne pracovať na dosiahnutie istého cieľa", ale aj tak sa do opísaného modelu hodí. Je tu len vyššia miera obraznosti a zámeru vytvoriť nové sloveso. A na to má každý autor právo.

Ján Horecký

Nemecko-nemecký. – Pisateľku Máriu Nemčekovú z Nitry zaujíma, či je náležité nové slovo *nemecko-nemecký* v spojeniach *nemecko-nemecké vzťahy, nemecko-nemecká dohoda* atď.

Je všeobecne známe, že zmeny v politickom živote spoločnosti vplývajú aj na vznik nových slov. Svedčí o tom aj vznik slova *nemecko-nemecký.*

Zložené prídavné meno *nemecko-nemecký* sa začalo častejšie používať v našej publicistike v súvise so zjednocovaním Nemecka. Toto prídavné meno vzniklo zo zložiek *východonemecký* + *západonemecký,* pričom sa tu zároveň uplatnilo aj skracovanie každej z nich, takže do výsledného slova vstúpili už len rovnaké časti *nemecký* + *nemecký.* Napriek tomu je zložené slovo *nemecko-nemecký* zrozumiteľné; jeho význam sa ukazuje prostredníctvom vzťahu tohto prídavného mena k pomenovaniam dvoch nemeckých štátov, a to k niekdajšej *Nemeckej demokratickej republike* a *Nemeckej spolkovej republike.*

Z hľadiska písania slova *nemecko-nemecký* treba upozorniť, že medzi obidvoma zložkami sa píše spojovník, ktorým sa vyjadruje priraďovací vzťah. Naznačuje sa v ňom rovnocennosť týchto zložiek. Slovo *nemecko-nemecký* sa takto zaraďuje medzi zložené prídavné mená typu *česko-slovenský, rakúsko-uhorský* atď., pravda, s tým rozdielom, že zo štylistickej stránky nie je celkom neutrálne; ide o publicizmus.

Jozef Pavlovič

Patová situácia. – M. K. z Dolného Kubína nám napísala: „V poslednom čase stále častejšie počúvam spojenie *patová situácia.* Prosím o vysvetlenie, kde vlastne vzniklo toto spojenie a čo sa ním pomenúva".

Slovo *pat,* s ktorým spojenie *patová situácia* súvisí, je súčasťou šachovej terminológie. Používa sa v nej v dvoch významoch. *Pat* – volá sa to aj *patujúci ťah* – je ťah bez šachu čiže bez napadnutia kráľa. Je to teda ťah, ktorý je predpokladom nerozhodného výsledku hry. *Pat* alebo *patové postavenie* je však aj situácia, ktorá nastáva po patujúcom ťahu: teda súper už nemôže ťahať. Dostáva sa tak do bezvýchodiskového postavenia, akoby do bludného kruhu. Dôsledkom je nerozhodné zakončenie hry. Iným slovom – remíza.

Spojenie *patová situácia* by sme teda mohli opísať takto – bludný kruh, bezvýchodiskový, neriešiteľný stav. Spojenie *patová situácia* je aj dobrým príkladom na to, ako si jednotlivé pomenovania hľadajú svoje miesto v slovnej zásobe slovenčiny. Termín *patové postavenie* sa – ako vidno – prestal používať len v čisto odbornej sfére a našiel si širšie pole pôsobnosti: zo šachovej terminológie prenikol v podobe nového, modifikovaného spojenia *patová situácia* do publicistiky. A odtiaľ bol už len krôčik k jeho rozšíreniu v bežnej reči, kde sa pomenovaním *patová situácia* označuje bezvýchodiskový, neriešiteľný stav.

Katarína Hegerová

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 25, 1991, č. 3. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent SAV a ČSAV Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Jarmila Macherová Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 90 —, jednotlivé čísla Kčs 9 —. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, nám. Slobody 6, 817 59 Bratislava Vytlačili Tlačiarne LEV, štátny podnik, Ružomberok, v marci 1991. Rukopis odovzdaný do tlače 15. 12. 1990.

Distributed by SLOVART Ltd., nám. Slobody 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34,

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1991

Cena Kčs 9,—

KUL
TÚRA
SLOVA